

SZÉPE GYÖRGY

Hasznos nyelvészet

(Kísérlet munkásságom összefoglalására)¹

Useful Linguistics

(An attempt at summarizing my academic work)

Scholars whose achievements are thoroughly deserving of the highest Hungarian scholarly accolade but who have, for whatever reason, failed to produce a crowning magnum opus, may have the opportunity to earn the degree of “Doctor of the Hungarian Academy of Sciences” for their lifetime academic achievement by presenting and defending the highlights of their published work. A resolution of the Committee of Linguistic Studies of the Academy encouraged György Szépe to write the short study published here.

As will be seen from the table of contents, to give an abstract of this work is not only impossible but also superfluous, since the chapter-headings fulfil this role, particularly if read in conjunction with the non-Hungarian-language items in the bibliography (pp. 78, 79–83, 92–93.) In what follows this is supplemented by some thoughts from *Useful Linguistics*, subjectively selected by the editor.

Table of contents

0. Preliminary remarks
 - 0.1. Motivations
 - 0.2. Problems of genre
1. By way of introduction: A panoramic view of the history of linguistics
 - 1.1. My early career
 - 1.2. The ‘modernist turn’ in Hungarian linguistics
 - 1.3. ‘Applied linguistics’ – an issue in need of definition
2. My work in applied linguistics
 - 2.1. Miscellaneous applications
 - 2.2. Normative linguistics
 - 2.3. Popularizing linguistics
3. Applied linguistics in language teaching
 - 3.1. Applied linguistics in foreign language teaching
 - 3.2. Applied linguistics in mother tongue education
 - 3.3. Applied linguistics in the teaching of Hungarian as a foreign language/Hungarian studies
 - 3.4. A unified model of language education

¹ A tartalomjegyzéket a *Modern Nyelvoktatás* itt és most érvényes oldalszámaival közöljük. Az eredeti szövegben néhány téves utalás maradt az irodalomjegyzék teteleire, ezeket javítottuk. A 6.3. pontot kiegészítettük, egyébként csak jelentéktelen formai változtatásokra került sor a lap szokásos formátumához igazodva, az írások egységes megjelenítése érdekében. – *A szerk.*

4. My work on language policy
 - 4.1. Defining language policy as a discipline
 - 4.2. The field of linguistic human rights
 - 4.3. Linguistic issues affecting bilingual speakers and members of ethnic minorities
5. My other (linguistic) work
 - 5.1. Descriptive linguistics (primarily of Hungarian)
 - 5.2. The issue of 'general linguistics'
 - 5.3. The issue of sociolinguistics
 - 5.4. The history of linguistics and of linguists
 - 5.5. 'Service tasks' in connection with linguistics
 - 5.6. Semiotics
 - 5.7. Research into communication
 - 5.8. What is left of 'miscellaneous'
6. Concluding chapter
 - 6.1. Technical problems in creating an integral whole
 - 6.2. Conclusion
 - 6.3. Other references in the main text of the summary
 - 6.4. Bibliography facilitating reference to my own work

I have tried to keep up to date in my profession and in so doing I have in many cases had to create the topic single-handed (in my own environment and in my native language) thus defining the nature and extent of my personal contribution, by which I mean that I deviated from the existing scholarly paradigm, accepting the obvious risks that involved to my career.

The role of applied linguistics consists primarily in a relationship between any profession or branch of scholarship using language and certain tasks in the given society, primarily in order to study the tasks (as problems), to monitor them (conscientiously tracking them in a scholarly way), and finally to resolve them. Applied linguistics begins by taking cognizance of these relationships; this is followed by defining the problems and, subsequently, attempts to make changes to the situation. Applied linguistics as such is not in thrall to any particular modern or traditional linguistic trend, school or approach.

Among the legitimate aims of linguistic scholarship may be counted the normative approach, i.e. the promulgation of correct usage. Any given community using its own language, or any regional-administrative organization or culturally defined area, needs a uniform communicative form of its own. This also implies that there are people who create these rules and whose task it is to establish them as matters of principle (whether in advance, contemporaneously, or ex post facto). From the individual's point of view the employment of the standard variety of the language is one of the chief means of (upward) social mobility and an index of the degree of their integration.

I have always striven to carry out work that is in some way useful (above all, to the members of the community to which I belong), and as a personal remark I must confess that, most of the time, I enjoyed my work and have tried to pass this feeling on to the younger generation.

Tartalomjegyzék

0. Előzetes megjegyzések	27
0.1. Az ösztönzés	27
0.2. Műfaji problémák	28
1. Nyelvészettörténeti panoráma mint bevezetés	28
1.1. Pályafutásom kezdete	28

1.2. A „modernista” fordulat a magyarországi nyelvészetben	30
1.3. Az „alkalmazott nyelvészet” mint tisztázást igénylő kérdés	33
2. Tevékenységem az alkalmazott nyelvészet területein	34
2.1. Vegyes alkalmazások	34
2.2. Normatív nyelvészet	35
2.3. Nyelvi ismeretterjesztés	37
3. Alkalmazott nyelvészet a nyelvoktatásban	38
3.1. Alkalmazott nyelvészet az idegen nyelvek oktatásában	39
3.2. Alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben	41
3.3. Alkalmazott nyelvészet a magyar mint idegen nyelv/ hungarológia oktatásában	45
3.4. Egységes nyelvi nevelési modell	47
4. Tevékenységem a nyelvpolitika területén	49
4.1. A nyelvpolitika mint diszciplína körvonalazása	49
4.2. Az emberi nyelvi jogok témaköre	52
4.3. A kétnyelvű és a kisebbségben élő ember nyelvi kérdésköre	54
5. Egyéb (nyelvtudományi) tevékenységem	55
5.1. A nyelv (elsősorban a magyar nyelv) leírása	55
5.2. Az „általános nyelvészet” problémája	58
5.3. A szociolingvisztika problémája	60
5.4. A nyelvészet/nyelvészek története	61
5.5. Szerviz-feladatok a nyelvészet körül	63
5.6. Szemiotika	65
5.7. Kommunikációkutatás	67
5.8. Az „egyebek” maradéka	68
6. Záró fejezet	69
6.1. Technikai problémák a részek összekapcsolásában	69
6.2. Konklúzió	69
6.3. Az összefoglalás fő szövegében történt egyéb utalások	71
6.4. Saját művekre történő hivatkozást megkönnyítő saját bibliográfia	76

0. Előzetes megjegyzések

0.1. Az ösztönzés

A dolgozat elkészítéséhez az MTA Nyelvtudományi Bizottságának erre vonatkozó határozata adta az ösztönzést. Ennek alapján fogtam hozzá ezen „rövid értekezés” megkonstruálásához és megírásához.

Mivel ilyen jellegű feladatra nem készültem, ezért magának a szövegnek (majd a téziseknek) az előállítását, a bibliográfia összeállítását (a megkívánt szerkezetben), valamint az írásaimra vonatkozó hivatkozások jegyzékének összegyűjtését váratlanul hosszú ideig tartott. Ennek során azonban fokozatosan nyilvánvalóvá vált számomra, hogy nyelvtudományi munkásságomnak – legalább egy ilyen jellegű – összegezése is „hasznos” lehet a szakmabeli kollégák számára.

0.2. Műfaji problémák

Az előzőkkel függ össze, hogy eddigi munkásságom során egészen kivételesen készítettem olyan méretű írományt, amellyel a világnak ezen a részén tudományos címetek, illetve tudományos fokozatokat lehet szerezni.

A méreten kívül két műfaji sajátosságát is látom írásaim nagy részének: egyrészt szabadon engedtem a kísértésnek, hogy arról írjak, ami tényleg érdekelt (beleértve azt is, ami – bizonyos esetekben – másokat érdekelt), másrészt igyekeztem olvasható írásműveket készíteni. Igyekeztem úgy lépést tartani a szakmám – és a körülöttem lévő egyéb tényezők – fejlődésével, hogy nagyon sok esetben egyedileg kellett (saját kontextusomban és anyanyelvemen) megkonstruálnom a témát (s ezen belül személyes kontribúcióm jellegét és mértékét).

Valószínűleg másként jártam volna el, ha arra vállalkoztam volna, hogy egy szigorúan körülhatárolt diszciplínán belül dolgozzak. Ilyesmire azonban nem vállalkoztam, szerencsés közvetlen körülményeim folytán erre nem is kényszerültem (néhány minimális számú kivételtől eltekintve).

Éppen azt tekintem saját kontribúciónak, hogy eltértem a meglévő tudományos paradigmától – vállalva ennek a nyilvánvaló kockázatát is a pályámon.

Itt jegyzem meg, hogy a csoportokra osztott bibliográfiámra vagyok kénytelen hivatkozni az esetek nagy részében. Ennek az az oka, hogy még ilyen kivételes körülmények közepette sem szeretném kétszer ugyanazt leírni. A bibliográfiában levő művekben bőségesen található szakirodalmi utalások. Ezek az utalások az egyes közlemények szövegének véglegesítése idején voltak teljesen érvényben. Azóta nyilvánvalóan felfrissíthetők volnának. A jelen összefoglalás azonban bizonyos mértékig tudománytörténeti jellegű. Ha mai szándékkal újraírnék egy témát, akkor nyilvánvalóan más volna annak a dokumentációja is. (Az ösztönzés azonban nem arra szól, hogy szinkroniában írjam újra az eddigieket.)

1. Nyelvészettörténeti panoráma mint bevezetés

1.1. Pályafutásom kezdete

Életre szóló hatást jelentettek számomra Pais Dezső és Bárczi Géza szemináriumai [III/43], különlegesen Bárczi Gézának egy, külön az én részemre tartott ófrancia szövegolvasó szemináriumára. S mind a mai napig hasznát veszem azoknak a romanisztikai ismereteknek (és rutinnak), amit Tamás Lajostól [VII:2/10] és Gáldi Lászlótól [VII:2/18] tanultam.

(1) Nagyon sok nyelvészeti ismeretet és filológiai tapasztalatot szereztem ezekből a forrásokból. (Az alaposabb finnugor tanulmányok hiányát viszont végig éreztem munkásságom során.) A kor szín vonalán álló, kiváló szolid leíró nyelvtani képzéshez jutottam a magyar szakon Szabó Dénestől, illetve a francia szakon Gáldi Lászlótól és Eckhardt Sándortól [VII:2/6].

(2) A régmúlt hatásokban összekeverednek a budapesti egyetemen és a Nyelvtudományi Intézetben szerzett első tapasztalataim [VII:6/23]. Egyrészt azért, mert II. éves koromtól fogva bejártam az Intézetbe, másrészt azért, mert hosszú évtizedekig nem szakadtak meg a személyes kapcsolataim az engem kiképző egyetemi tanárainnal. Sok mindent tanultam ezekben az években gyakorlatban is, így például a magyar nyelvjárások vizsgálatának keretében szociolingvisztikát és projektum-szervezést is.

(3) Az ötvenes évek első felében divatos nyelvművelés is alkalmat adott különféle problémák megismerésére és kezelésére. Ez a fajta nyelvművelés 1953-tól kezdve elmozdult a harmincas évekbeli (a *Magyarosan* folyóirat körül kialakult) stílustól; akkor publikált s mind a mai napig publikálatlan írások tanúskodnak erről. Ez a „pozitív nyelvművelés” akkori változatában voltaképpen alkalmazott nyelvészetnek is tekinthető volna (a központi normatív szempont csökkentésével): az alaptudománynak tekintett magyar leíró nyelvtan mellett, a mai terminológia szerint szociolingvisztika, nyelvi pragmatika és szövegnyelvészet is megtalálható volt benne. S az én emlékezetem szerint az akkori nyelvművelés elválaszthatatlan volt a nyelvi ismeretterjesztéstől. Mindez bizonyos mértékig mind a mai napig folytatódik valamilyen módon.

(4) Az MTA Nyelvtudományi Intézetének egészében – a Magyar Osztálynak különösen – a helyesírással való foglalkozás része volt a szakmának; a helyesírás szabályozásában aktívan részt nem vevőket is foglalkoztatta. Ennek több oka lehet a különleges filológusi érdeklődéstől kezdve egészen addig, hogy a magyar „nemzeti irodalmi nyelv” (ami akkoriban egyértelműen közös magyar nyelvészeti és irodalomtörténeti kategória volt) magas szintű egységének megőrzését ideológiától – és ha lehet: a politikától is – független feladatnak tekintették különféle meggyőződésű nyelvészek, irodalmárok és természettudósok.

(5) Az MTA Nyelvtudományi Intézetében igen gyorsan a *Magyar Nyelvőr* szerkesztésében való közreműködés [V:3/1] lett a fő feladatom. Emellett részt vettem a Magyar Osztálynak szinte valamennyi tevékenységében. Ezen felül beosztottak több ide látogató külföldi nyelvész kísérésére (egy ilyen több hónapig tartó feladat során tanultam rendkívül sokat Wolfgang Steinitztől [VII:2/7] a prágai fonológiáról és az etno-lingvisztikáról). A maradék időmben pedig olvastam; ez igyekeztem szerint a XX. századi nyelvészet fő vonalának (autodidakta) áttekintése volt az általam ismert nyelvek területén. (Ennek természetesen könyvtári korlátai voltak; s visszatekintve látom, hogy nem feltétlenül a legjobb módszer a távolban egymással vitatkozóknak árnyékából szemlélni a közeli környezetet.)

(6) Ferdinand de Saussure nevét először a debreceni egyetemen hallottam Bárcki Gézától és Papp Lászlótól. A II. egyetemi féléveimtől (1950 februárjától) kezdve a budapesti egyetemre kerülvén tapasztaltam a Francia Tanszéken és kapcsolt részein, hogy Gáldi László meggyőződéses Saussure-követő volt; a későbbiek során aztán kiderült, hogy a genfi mester egyik első magyarországi követőjének Eckhardt Sándor számít (természetesen Tamás Lajos és mások nyelvészeti műveltségének is része volt ez a saussure-i fordulat). A Prágai Nyelvész Körről, valamint Laziczius Gyuláról szintén Gáldi Lászlótól hallottam először.

(7) A fonémáról, majd a morfémáról hasonló keretekben értesültem még egyetemi tanulmányaim alatt. Ez körülbelül olyan újításnak volt tekinthető – az akkori magyarországi kontextusban –, mint a szintagma (syntagma), amely központi szerephez jutott az újgrammatikus mondattan modernizálásában. Lassanként összeállt egy – persze, elnagyolt – kép az elméleti újítások magyarországi kontinuumáról: *de Saussure* [VII:4/1] > *Gombocz Zoltán* (> Eckhardt Sándor [IV:1/89]) > (Tamás Lajos, Bárcki Géza és Gáldi László) > *Laziczius Gyula*.

(8) Az egyetemen néha-néha olvastuk, de nem nagyon kerestük Laziczius Gyulát, aki véletlenül ugyanakkor hagyta el a budapesti egyetemet [VII:2/16], amikor engem

magyar–francia szakos hallgatóként Budapestre áthelyeztek Debrecenből (ahol átmenetileg bezárták a Francia Tanszéket) [VII:2/13].

(9) Már az MTA Nyelvtudományi Intézetében voltam (1955-ben), amikor egy budapesti nyelvészkongresszuson Tamás Lajostól nagy ívű áttekintést hallottam a magyarországi általános nyelvészet történetéről. (Hasonló gazdagodásnak tekintettem, hogy ekkor ismertem meg – az akkoriban még inkább a hallgatóságban szereplő – Antal Lászlót, Fodor Istvánt és Papp Ferencet, akik mind járatosabbak voltak az újabb nyelvészetben, mint én voltam; vö. 6.3.)

1.2. A „modernista” fordulat a magyarországi nyelvészetben

A fordulatot, talán ebben is, maga a történelem hozta el. Legalábbis néhányan úgy éltük ezt meg. Ezen írás keretében most is, a következőkben is, tartózkodni szeretnék a politikai történelem részleteitől; talán lesz még időm arra, hogy a magyarországi nyelvészet belső és külső történetéről írjak másutt. Az itt előforduló – saját műveimre történő kényszerű – hivatkozásaim, természetesen, nem tekinthetők elemzésnek.

(1) 1957 első felében került sor (még kijárási tilalom idejében, több részletben) Antal László kandidátusi védésére. Ettől kezdve Antal az egyik legtöbbet publikáló magyar nyelvész lett [VII:2/26]. Ő maga Z. Harris követője volt, de (rendkívül széles nyelvismeretének a segítségével is) nagyon széles körben ismerte az amerikai és egyéb modern nyelvészek munkásságát. Papp Ferenc viszont – mint elismert russzista is – fokról fokra szinte beltagjává vált a Moszkvában, I. Melcsuk körül formálódó általános és számítógépes nyelvész kollektívának. Papp Ferenc a transzformációs nyelvészetnek vált a hívévé, az általa kultivált transzformáció azonban egy Chomsky előtti változat volt. Fodor István pedig mindent ismert.

(2) Hamarosan kiderült – többek között Szalai Sándor filozófus-szociológusnak és Kalmár László logikakutatónak [V:1/9] a segítségét is igénybe véve –, hogy a formális nyelvészeti megközelítések közül kiemelkedik a Noam Chomsky *Syntactic Structures* című művében megismert változat: mind matematikailag, mind a tudományelmélet szempontjából ez vált leginkább méltányolhatóvá [IV:1/3].

(3) A „modernista” (vagyis saját maguk vagy mások által modernnek tekintett) nyelvészek eléggé változatos képet mutattak mind tematikájuk, mind munkahelyük szempontjából. Több színhelyen tevékenykedtek fő állásukat tekintve. Lassanként – a hatvanas évek legelejére – kialakultak a tevékenységi centrumaik: (a) ahol valamilyen szervezeti formával kapcsolódhattak össze, (b) ahol akadálytalanul lehetett az újabb közleményeket, illetve a saját félkész-termékeiket megvitatni. (Ezeknek a részletes bemutatására másutt kell majd sort keríteni.) Itt elsősorban a szervezeteknek és főbb tagjaiknak a nevét és tevékenységi körét próbálom elsorolni; a következő bekezdések azonban több szempontból sem tekinthetők tudománytörténeti elemzésnek (egy későbbi alapos elemzésben nyilván nekem is lehet majd valamilyen részem). Az én személyes problémám akkor is az lesz, mint most: szinte mindegyikben részt vettem valamilyen módon.

(3.1.) MTA Nyelvtudományi Intézet, ahol Fónagy Iván [VII:2/27], valamint a szervezésben aktívabb Telegdi Zsigmond [VII:2/14] körül alakult ki egy folyton változó nevű és feladatú csoport; mivel nekem ez volt a fő munkahelyem, ezért erre még visszatérek. Ez a csoport szerkesztette és gondozta az *Általános Nyelvészeti Tanulmá-*

nyok című sorozatot [V:2/1], amelynek az volt a feladata, hogy magyar nyelven legyen fóruma a nyelvtudománynak – elsősorban elméleti szinten. A sorozat máig működik.

(3.2.) MTA Számítástechnikai Központ, ahol Frey Tamás igazgató és Szelezsán János igazgatóhelyettes erősen pártolta a számítógépes nyelvészetet. A hatvanas években itt koncentráltak a matematikai és filológiai két-diplomások: Kiefer Ferenc, Petőfi S. János, Varga Dénes és Ábrahám Samu – más, egy-diplomás nyelvészekkel egyetemben. Itt adták ki a *Computational Linguistics* című periodikát [V:4/5], (amely a későbbiekben – megszűnéséig – a *Computational Linguistics and Computer Languages* címet viselte).

(3.3.) Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Országos Idegennyelv-oktatási Választmány, illetve az ezen társadalmi szervezet mellett működő Országos Idegennyelv-oktatási Központ. Ebben a szervezetben az idegen nyelvek oktatásának modernizálása érdekében alakult ki egy kör (Simon Józsefné Tudóssy Margit szervező munkájának révén), amelyben részt vettek egyrészt a TIT-nyelviskolák tanárai, másrészt pedig nagyon sok együttműködésre hajlandó nyelvész vagy nyelvoktató kolléga. Itt adták ki a (rég) *Modern Nyelvoktatás* című periodikát [V:3/2], amely a címlapja szerint a „felnőttoktatás tájékoztatója” volt. (Ezen periodika megszűnt, de eszmeileg folytatja az [új] *Modern Nyelvoktatás* című folyóirat [V:3/3] – címlapja szerint „alkalmazott nyelvészeti szakfolyóirat” – a Corvina Könyvkiadó kiadásában. Ez az új folyóirat egyébként a TIT-választmány jogutódjának, a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének a folyóirata.) – A fentiek mellett a TIT budapesti szabadegyetemén időről időre figyelemre méltó modern nyelvészeti előadás-sorozatokot szerveztek.

(3.4.) A Budapesti Műszaki Egyetem Nyelvi Intézetében egyszerre foglalkoztak az idegen nyelvek oktatásának korszerűsítésével, valamint a számítógépes nyelvészettel: Hell György, Sipőczy Győző és mások. Hell készítette az első sikeres gépi fordítási próbát oroszról magyarra. Ennek a munkahelynek a későbbiekben a *Folia Practico-Linguistica* lett az orgánuma.

(3.5.) Az Országos Műszaki Dokumentációs Központ – mint az akkor jelentős szerepű Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság intézménye – különféle módokon segítette a gépi dokumentációt [V:1/2]. Rajtuk keresztül kapcsolódtak be néhányan a KGST keretében folyó nemzetközi gépi dokumentációs nyelvészeti együttműködésbe. Az OMF megrendelésére készült a dokumentáció gépesítéséről, azon belül is a gépi fordítás fejlesztéséről egy nagyobb áttekintés (két változatban is) a rendelkezésre álló – elsősorban nyelvészeti – erők lehetséges felhasználásáról [II/3–4]. Egyébként a gépi fordítás előkészítése – s ezzel kapcsolatban a dokumentáció nyelvészeti jellegű fejlesztése – teljesen legitim tudományos (elsősorban nyelvészeti) feladatnak tűnt: [IV:1/6] és [III/3], illetve [V:1/2], továbbá [VI/26–27].

(3.6.) A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak akkoriban fokozatosan szélesedett a részvétele a nyelvészeti modernizációban. Először az Általános Nyelvészeti és Germanisztikai–Romanisztikai Szakosztálya, majd ezek kettéválása után egyedül az Általános Nyelvészeti Szakosztálya vált modernista előadások megtartásának és bármilyen orientációjú nyelvészek által történő megvitatásának a fórumává. (Ezt a tevékenységet jól dokumentálja a Társaság *Magyar Nyelv* című folyóiratának megfelelő rovata, amely minden egyes ülésről beszámolt.)

(3.7.) Valamivel később az Eötvös Loránd Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszékén, amely később az Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék nevet vette

fel, több belső és külső oktató tanított (a) vagy modernista tantárgyat, (b) vagy modernista szellemben, illetve kritikai indíttatásból bármilyen egyéb tantárgyat. Telegdi Zsigmond voltaképpen – nyelvfilozófiai alapon – a generatív grammatika híve lett, Balázs János pedig annak ellenzője; Antal László (a) folytatta egyrészt deskriptivista tevékenységét, (b) kiszélesítette azt a generatív nyelvészet kritikájává, s (c) példátlan méretű magyarra fordítását végezte el mindenféle modern nyelvészeti irányzatnak; Zsilka János pedig fokozatosan kiépítette saját elméletét és módszerét, amely kívülről nézve alternatív transzformációs megközelítésnek látszott. Érdekes módon közülük csak Telegdi Zsigmond vett részt (elsősorban irányítóként) a Tanszéken a hatvanas években beindult „Matematikai és alkalmazott nyelvészeti” „B”-szak oktatásában [VII:3/5].

(3.8.) Végül a hatvanas években jött létre a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályán belül – hivatalosan a Nyelvtudományi (Fő) Bizottságnak alárendelve – az „Alkalmazott Nyelvészeti Munkabizottság”, amely hivatalos keretben egyesítette a különféle munkahelyeken dolgozókat, s egyúttal bizonyos akadémiai elismerést is biztosított a modernista megközelítéseknek. (A későbbiek során ez a munkabizottság – más szervezetük nem lévén a rendszerváltásig – képviselte a nemzetközi együttműködésben a magyarországi alkalmazott nyelvészeket. A Munkabizottság ma is működik: akadémiai feladatokat lát el, s kiadja az *Alkalmazott Nyelvtudomány* című periodikát.)

(3.9.) Természetesen a fent vázolt „fővárosi” (akkoriban ezért „országos”) körkép igazságtalan volna, ha nem említenék meg (a) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen Papp Ferenc körül kialakult alkalmazott nyelvészeti, számítógépes nyelvészeti és ruszisztikai tevékenységet, (b) a szegedi József Attila Tudományegyetemen Kalmár László körül kialakult komplex alkalmazott matematikai tevékenység nyelvészeti komponensét, (c) a pécsi Tanárképző Főiskolán Temesi Mihály körül kialakult alkalmazott nyelvészetének is nevezhető sokoldalú tevékenységet, (d) a fentebb említett intézményekben dolgozó finnugor, újlatin, angol, francia, orosz, német és magyar nyelvészeket, akik a saját szakterületükön igyekeztek elvégezni a feladataikat és lépést tartani a nyelvtudomány nemzetközi fejlődésével. (Ez utóbbi törekvés az ötvenes években nem is volt könnyű feladat; aztán hirtelen annyira megkönnyebbedtek a viszonyok, hogy a válogatás kényszere váltotta fel a megelőző korszak ínségét.)

Végül megemlítenédnek tartom, hogy a modernista fordulat indulásának idején Herman Józseffel indítottunk (nem is feltétlenül a saját kedvünk szerint) egy nyilvános vitát a *Magyar Tudomány* című akadémiai folyóiratban 1973-ban [IV:1/28], amelyet másfél évvel később ugyancsak mi zártunk le [IV:1/32]. Ezt követően – úgy vélem – valamivel könnyebb lett az eltérő felfogású kollegák közötti együttműködés.

Itt jegyzem meg azt is, hogy tevékenységem során igyekeztem figyelemmel lenni a szomszédos országoknak a mieinkhez hasonló problémáira, de erről külön keveset írtam: először a nyelvművelésükről [VII:6/1], vegyes tevékenységükről [VII:6/4], [VII:6/17], valamint egy tanulmányban a szomszédos országok modernista nyelvészetének tipológiájáról [IV:2/12].

1.3. Az „alkalmazott nyelvészet” mint tisztázást igénylő kérdés

Nem ez a hely s nem is ez az apropó az alkalmazott nyelvészet valamennyi kérdésének alapos elemzésére. Bizonyos szempontból azonban a következő (állítások formájában röviden előadott) megjegyzések megkerülhetetlenek a magyarországi alkalmazott nyelvészet elmúlt félszáz évének megértése szempontjából.

Óvakodom az *alkalmazott nyelvészet* újabb definiálásától. Természetesen jogosnak tartom az ezzel való foglalkozást; valamint azt is, hogy filológusként vagy lexikográfusként megvizsgáljuk az *alkalmazott nyelvészet* műszó használatát (Simigné Fenyő 2002), illetve szinonimáit.

Hivatkozom ezzel kapcsolatos munkáimra, amelyekben elsősorban az alkalmazott nyelvészet extenziójával (kiterjedésével), másodsorban az alkalmazott nyelvészet funkcióival foglalkoztam [III/6], [IV:1/20], [IV:2/11], [IV:1/34], [IV:1/99]; [IV:2/2], valamint az alkalmazott nyelvészet első magyarországi áttekintésével: [VII:6/6], illetve az alkalmazott nyelvészet legutolsó 15 évének történetével: [IV:1/104].

S itt – kivételesen – szükségesnek tartom felhívni a figyelmet néhány jelentős magyarországi műre (Fodor 1968/2001; Herman 1969; Kontra 1999; Papp 1989), továbbá a témakör újabb vitájára (az *Alkalmazott Nyelvtudomány* című periodikában: Kiefer és társai 2001). Amit ezekhez a jelen összefoglalásban hozzátenni kívánok, az nem több, mint néhány állítás.

Az *alkalmazott nyelvészet funkciója* elsősorban *viszony* a nyelvet felhasználó bármely tudomány (szakma) és az adott társadalom bizonyos feladatai között – elsősorban a feladatok (mint problémák) tanulmányozásának, „monitorizálásának” (vagyis lelkiismeretes szakmai követésének), illetve megoldásának érdekében. Az alkalmazott nyelvészet voltaképpen ezen viszonyok felismerésével kezdődik, ezt követi a problémák megfogalmazása, majd pedig kísérlet a helyzet módosítására.

Az *alkalmazott nyelvészet mint olyan* nincs elkötelezve egyetlen újabb vagy régi nyelvészeti irányzat, iskola vagy megközelítés mellett sem, így egyetlen „modernista” konstelláció mellett sem. (Ezt bizonyítja például az is, hogy a legelső magyar nyelvű (és magyarországi) alkalmazott nyelvészeti tanulmánygyűjteményt Benkő Loránnal együtt szerkesztettük 1971-ben [V/5]; nyilván nem értettünk volna egyet a nyelvészet minden kérdésében, de teljesen azonos hullámhosszon voltunk a nyelvészet társadalmi hasznosíthatósága szükségességének tekintetében.)

Más kérdés, hogy létezik egy általános tudományos feltevés, amely szerint az igazolható, ellenőrizhető, független evidenciával rendelkező tudományos elméletek – bizonyos esetben azok részei vagy elemei – biztosabb kiindulópontok lehetnek problémák kezelésében, mint pusztán a mindennapi élet tapasztalatai vagy vélekedései.

Az a történeti pillanat, amelynek során az *alkalmazott nyelvészet* összekapcsolódott valamilyen modernista partnerrel (mint például a *matematikai és alkalmazott nyelvészet, strukturális és alkalmazott nyelvészet, számítógépes (alkalmazott) nyelvészet* esetében), minden egyes esetben külön-külön utólag kideríthető, de voltaképpen véletlennek is tekinthető okból állt elő.

Az alkalmazott nyelvészet a magyarországi – és általában a kelet-közép-európai – helyzetben (szinte szükségszerűen) generációs jellegű (viszonylag „*avant-garde*” jellegű) innovációs tevékenység volt. Emellett kétségtelenül megvolt és megvan benne nemzetközi, elsősorban „nyugati” mintakövetés is (a szovjet példa követése viszont

elsősorban önvédelmi jellegű volt). S nyilvánvaló, hogy a társadalmi szélességű problémák iránti érdeklődés, részt vevő hajlandóság mindig is része volt az értelmiségi progresszív magatartásnak; egy adott történeti szakaszban ennek is lehetnek „önvédelmi” aspektusai – a direkt politizálás elkerülésének érdekében.

S természetesen akadnak intézményi szempontok, egyéni érdekek és lehetőségek, valamint a felszínen ezer és egy véletlen.

Az alkalmazott nyelvészet intézményes kialakulása nem véletlen egy országban, adott társadalmi szinten; ennek azonban számos részlete nem határozható meg. (Utalok itt azokra a szakmai kapcsolatokra, amelyek a hatvanas évektől kezdve létrejöttek a Magyarországgal szomszédos országok szakemberei között, nagyjában ugyanakkor, amikor – 1964-től – megalakult az alkalmazott nyelvészet nemzetközi szervezete, az AILA.)

Egyelőre nem tekinthető egyetlen elfogadottnak az alkalmazott nyelvészet egyetlen módszere sem. Természetesen léteznek általánosan respektált eljárások, mint például a nyelvelsajátítás/nyelvtanulásnak az angolra épülő kutatásában; ez voltaképpen speciális pszicholingvisztikának is tekinthető. Egyetemesen elfogadott a nyelvészetben is, akárcsak más nagy mennyiségű adattal dolgozó társadalomtudományban a statisztikai (kvantitatív) módszer igénybevétele; ez azonban nem szorította ki sem a kvalitatív, sem a tudománytörténeti-kritikai megközelítéseket. A sejtés, az ötlet, az innovációs hajlandóság nem iktatható ki az eredményes kutatásból az alkalmazott nyelvészetben sem.

Az alkalmazott nyelvészet nem egyetlen szakembernek vagy egy-egy csoportnak a homogén tevékenysége. Az egymással együttműködő, versengő csoportok közötti, illetve a csoportokon belüli munkamegosztás is lehetséges. Nem zárható ki az sem, hogy egyidejűleg létezzenek az alkalmazott nyelvészetnek különféle tudományelméleti szintű formái – beleértve azt, hogy egyes akciók kialakítsák szabályszerű elméletüket (elhelyezve azt a tudományok mezejében). Ez azonban nem kötelező része a szakmának. S az sem árt a szakmának, ha azt *nyelvtechnológiának*, művelőit *nyelvi mentoroknak* nevezik.

A témakör optimista összefoglalását 1994-ben ilyen címen fogalmaztam meg: „Egynyelvű alkalmazott nyelvészet a többnyelvű világban” [IV:1/72].

2. Tevékenységem az alkalmazott nyelvészet területein

2.1. Vegyes alkalmazások

A „vegyes alkalmazások” tematikáját elég gyakran a véletlen alakította ki. Az MTA Nyelvtudományi Intézet Magyar Osztályán bárkit meg lehetett kérni bármilyen magyar nyelvvel kapcsolatos feladat elvégzésére; aztán személyes viszonyainktól, időnként és érdeklődésünktől függően elkezdtünk egy-egy új feladattal, témával alaposabban foglalkozni. A nyelvművelés (nyelvi ismeretterjesztés) és a helyesírás volt az általános háttere ennek a tevékenységnek.

Ilyen módon kerültem kapcsolatba például a „színházi beszéd” [VII:6/2], a beszéd-gyorsírás [IV:1/4], a „science fiction” [IV:1/27] nyelvi problémáinak témájával. Ezt követően szinte bármilyen alkalmazás sorra kerülhetett volna; az egyik további lépés a dokumentáció gépesítésének a területe lett. Ezen belül igen erős támaszunk volt Papp Ferenc folyamatos kapcsolata a moszkvaiakkal, elsősorban Igor Melcsuk körével.

A nyelvművelésnek természetes kiterjesztése volt a terminológia; azért is, mert mindkettő normatív szándékú volt. Megjegyzendő, hogy a nyelvi kérdések iránt érdek-

lődő „nagyközönség” egy része kimondottan a helyes szóhasználattal kapcsolatban tett fel szóban és írásban kérdéseket az MTA Nyelvtudományi Intézete közönségszolgálatának (amelynek munkájában – ha jól emlékszem – a Magyar Osztály valamennyi tagja részt vett). A tudakozódások egy része hivatalos szervezetektől jött: vagy vitákban kértek állásfoglalást, vagy biztosak akartak lenni nevük használatában és bizonyos – főleg írásbeli – nyelvhasználati kérdésekben. Ezt a tevékenységet részlegesen dokumentálta a *Magyar Nyelvőr* levelezési rovata, valamint a jórészt ezeknek a kérdéseknek és válaszoknak az alapján kiadott gyűjteményes kötetek; ilyen válaszok voltak például: [VII:1/1], [VII:1/5], [VII:1/8–12].

A vegyes alkalmazásokat – akárcsak a Magyar Osztálynak a tevékenységét – hallgatólagosan körülölelte az irodalmi érdeklődés [IV:1/13], [IV:1/14], [VII:5/1]. A klasszikus népi-nemzeti magyar szépirodalom, majd a XX. századi nyugatosok referenciálisan szolgáltak a bevett, illetőleg értékes magyar nyelvhasználat számára. Emellett (a) a tipikus magyar nyelvész a „magyar nyelv és irodalom” középiskolai tanári oklevelével rendelkezett, (b) az ötvenes években és még utána is évtizedekig a szépirodalom volt a nem irányított társadalmi vélekedések olvasható (néha megfejthető) terrénuma, (c) a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának a neve Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya volt (maradt) – a XIX. századi nemes nemzeti hagyományok folytatásaként (maradványaként). Figyelembe véve azt is, hogy a nyelvészet és az irodalomtudomány között ténylegesen található egy köztes zóna, amit a „sermionális” diszciplínák töltöttek ki (akkoriban már csak a stilsztika és kismértékben a poétika), kulturális – és mindenféle korabeli – kihatásaival számolva csakugyan nem látszik definiálhatónak a nyelvészet egésze az irodalom figyelembevétel nélkül [VII:6/18]. (Az csupán velejárója volt ennek a konstellációnak, hogy a nyelvészek között a XX. században is bőven akadtak költők, prózaírók, drámaírók és esszéisták. A nyelvújításnak erre utaló hagyománya valójában hosszú ideig fennmaradt.)

Visszatekintve voltaképpen számos egyéb – a dolgozat szerkezetében külön alfejezet formájában „kinagyított” – téma, feladat is „vegyes alkalmazásnak” indult, vagy egyszerűen „szolgálatnak”, vagy felmerült kulturális/tudományos szükségletek kielégítésének.

2.2. Normatív nyelvészet

Mind a mai napig vagyok arról győződve, hogy a nyelvvel való foglalkozás sok célja között jogos a normatív megközelítés, vagyis a nyelvművelő gyakorlat. Egy adott nyelvi közösségnek, egy területi-igazgatási szervezetnek, egy kulturális térségnek szüksége van saját kommunikációs egységének biztosítására. Ennek a fontossága fölerősödik az írásbeliség viszonyai között. Ezzel összefügg az, hogy ki végzi el az ezzel összefüggő szabályozást: a szabályok megalkotását és ennek (előzetes, menet közben alakuló vagy utólagos) elméleti megalapozását. Természetesen a szabályozás módszerei is figyelembe veendő tényezőt jelentenek.

Az egyén szempontjából a fölemelkedés (ma úgy mondanánk, hogy „függőleges társadalmi mobilitás”), illetve a beilleszkedés egyik fő eszköze (s ugyanakkor mutatója) egy sztenderdizált nyelvi változat használata.

A kelet-közép-európai térségben a normatív nyelvészet összekapcsolódott a nemzetivé válással, illetve – mutatis mutandis – egyéb politikai akciókkal.

Éppen ezért teljesen helyénvalónak tartottam – akár a többi diáktársam –, hogy az alkalmazott nyelvészet Bárczi Géza által említett két ágazatának az egyike a nyelv-művelés volt. (A másik pedig a lexikográfia.) Ehhez képest hiányoltuk is, hogy ez nem kapcsolódott össze az egyetemi nyelvtanoktatással. Érdekes módon ennek a hiánynak a pótlásával kezdtük el 1953 tavaszán az első egyetemi nyelvészeti tudományos diákkör tevékenységét.

A nyelv-művelés összekapcsolódott a helyesírási felvilágosítással, illetve általános-ságban a nyelvi tanácsadással. A kérdések természetesen elsősorban és túlnyomórészt a magyar nyelvre irányultak; ez azonban nem volt kizáró jellegű: bőven akadtak tudakozódások az idegen nyelvek használatával és tanulásával kapcsolatban is. (Nyelv-művelő tanácsadásról hallottam Szeged, Pécs, Kolozsvár és újabban Dunaszerdahely városából is. Itt jegyzem meg, hogy a kilencvenes években Fülei-Szántó Endre próbálkozott azzal, hogy az MTA Nyelvtudományi Intézet keretében egy – minden el-képzelhető témára kiterjedő – nyelvi tanácsadó szolgálatot hozzon létre. Ez a kísérlete azonban nem járt sikerrel.)

Nyilvános nyelvészeti tevékenységem első folyamatos szála a nyelv-művelés volt (a fenti értelemben). Szóban és írásban igyekeztem válaszolni a nyelvi problémák-kal jelentkezőknek. Az írásbeli válaszok közül a publikálásra méltókat kiválasztotta a *Magyar Nyelvőr* levelezési rovatának gondozója (Ruzsiczky Éva, föltehetően meg-hallgatva Tompa József osztályvezető véleményét), valamint a folyóirat felelős szer-kesztője (Lőrincze Lajos). Ezekből a levelekből válogatott egy kötetre valót Ferenczy Géza (lexikográfusként dolgozó nyelv-művelő), aki a *Somogyi Néplapban* indított egy hetenként egyszer olvasható nyelv-művelő rovatot, amelynek anyagából szintén köte-tet szerkesztett. Különféle nyelvű sajtótermékekben volt napirenden ez a széles érte-lemben vett nyelv-művelés; ezekről Bencédy József készített összefoglaló áttekintést a *Magyar Nyelvőrben*.

Számomra a magyarországi s a magyar nyelvre irányuló nyelv-művelő tevékenység megismerése (kívülről és belülről) nagyon hasznos volt a későbbiekben az alkalma-zott nyelvészet több egyéb rész-diszciplínája számára, mint a nyelvi nevelés, a nyelvi tervezés, a nyelvpolitika, sőt a nyelvi emberi jogok. Arról nem is beszélve, hogy – mindenféle szintű – oktatási vonatkozásait lépten-nyomon fel tudtam használni.

Hozzátenném a fentiekhez, hogy abban a viszonylag rövid időszakaszban, amikor részt vettem a *Magyar Nyelvőr* szerkesztésében, igyekeztem cikkíráásra felkérni más nyelvek nyelv-műveléséről is az elérhető szakembereket. Magam is írtam egy ösz-szehasonlító cikket a népi demokratikus országok (vagyis kelet-közép-európai, de szovjet tapasztalatok nélküli) nyelv-műveléséről. Egyébként Papp Ferenc segítségével megismerhetővé vált a volt Szovjetunió alkalmazott nyelvészeti és ezzel összefüggő nyelv-művelő tevékenysége is.

Igyekeztem néhány recenzióban is foglalkozni a nyelvi sztenderdizációval (a be-mutatottak közül kiemelkedett az indiai Punya Sloka Ray *Language Standardization* című könyve) [VI/25].

A nyelv-műveléssel kapcsolatban később is írtam más témák részeként. Elméleti álláspontomat egy – Szűcs Tiborral együtt írt – rövid dolgozatunkban fejtettük ki [IV:1/96]; ebben igyekeztünk koherens keretben elhelyezni a nyelvújítást, a nyelv-mű-velést és a nyelvi ismeretterjesztést.

2.3. Nyelvi ismeretterjesztés

Ezen, utoljára hivatkozott írásban a nyelvi ismeretterjesztés és a nyelvművelés összekapcsolása voltaképpen művelődéstörténetileg történt. Évtizedekkel korábban külön írásban foglalkoztam a nyelvi, pontosabban nyelvészeti ismeretterjesztéssel [IV:1/47]. Ezzel kapcsolatban most néhány összefoglaló megjegyzést teszek.

Az ismeretterjesztés minden tudományos közösségnek kollektív feladata; ez azt jelenti, hogy nem szükséges a tudományos közösség valamennyi tagjának a részvétele, de valahogy gondoskodni kell a feladat ellátásáról. Nagy méretű, jól szervezett és gazdag tudományszakok esetében speciális ismeretterjesztő gárda áll rendelkezésre: szakújságírók, szerkesztők, szakfordítók. (Ilyen a farmakológia és az orvostudomány néhány egyéb ága, több természettudományos ágazat, valamint központosított állami és egyházi szervezetek esetében egyéb tudományos jellegű diszciplínák is.) A nyelvészet egyelőre nem ilyen jellegű.

Hagyományosan minden egyes nyelvész részt vehet saját szakmája népszerűsítésében, a nyelvre vonatkozó tudományos ismeretek terjesztésében. Voltaképpen a megírás módja, a föltételezett címzett ismeretszintjének figyelembevétele lehetővé teszi azt, hogy a szakmai kollégákon kívül más is megértse egy-egy tudományos közleményt. Azt hiszem, hogy a XIX. század második felében (amikor a magyarok országában létrejött a tudományos nyelvészet), a középiskola elvégzése meg egy kis betanulási időszak alapján a „művelt nagyközönség” (ahogy azt a *Magyar Nyelv* című folyóirat címlapjára nyomtatták 1905-ben) csakugyan megértette a magyar nyelvészeti közlemények jelentős részét. Ahogy a nyelvészet fokozatosan „professzionálizálódott”, úgy vált szükségessé az egyetemi végzettség, elsősorban a bölcsészkar (ahol minden egyes tanárjelöltnek alapvizsgát kellett tennie a „magyar nyelv és irodalom” témaköréből a második világháború előtti évekig bezárólag).

Még a modern nyelvészet kibontakozásával egy időben vált nyilvánvalóvá, hogy a nyelvről új és érdekes mondanivalója lehet több más szakma képviselőjének: pszichológusnak, művelődéstörténésznek, költészetkutatónak stb. Nehéz az illetékességi határát meghúzni egy-egy interdiszciplináris területnek. A nyelvre vonatkozó tudományos újdonságok nemcsak a nyelvtudományból eredhetnek.

A befogadó oldalnak (a közönségnek) a helyzete a modern nyelvészet megjelenésével átalakult. Ma a nyelvészet egészében átmeneti állapot figyelhető meg; ez azt jelenti, hogy már vannak olyan szakágazatok, amelyet csak azok értenek alaposan, akik azt művelik. Maradtak azonban még olyan ágazatok is, amelyeknek közleményeit minden magyartanári vagy idegennyelv-tanári oklevél birtokában követni lehet. Ez alatt helyezkedik el a középiskolát végzettek szintje (ami egyébként nagyon változatos képet mutat). Egy ilyen konstellációban egyre nagyobb szükség lesz olyan nyelvészekre, akik a nyelvészetről (annak újabb változatairól), illetve saját szakterületükről közérthetően tudnak írni a „láthatatlan nagyközönség” számára. Az írásbeli nyelvi ismeretterjesztést, valamint a nyelvi (nyelvművelő vagy ismeretterjesztő) előadások szerepét nagymértékben átvette a televízió, illetve a rádió. Jellemző, hogy a legsikerültebb rádiós előadások nyomtatásban is közkedvelt olvasmányok (Lőrincze Lajostól a hárompercesekig).

A nyelvművelők régóta foglalkoznak az úgynevezett „nyelvművelő babonák”-kal; ez természetesen akkor is hasznos, hogyha a babonákkal szemben felmutatott „helyes nézet” képviselői is vitában állnak más nyelvészekkel.

Van az áltudománynak egy olyan szintje, amelynek voltaképpen szociálpszichológiai vizsgálat tárgyává kellene válnia anélkül, hogy a szólás szabadságának elve sérülne. Akadnak a magyar nyelv (és etnikum) történetével, rokonságával és használatával (beleértve a stilisztikai recepteket) kapcsolatosan olyan elgondolások, amelyek kifejezetten a „haszontalan nyelvészet” kategóriájába tartoznak (még akkor is, ha kifejtőjüktől nem vitatom el a jóhiszeműséget).

Nagyon finoman meg kell ezektől különböztetni (a) az „adeptusi türelmetlenséggel” hirdetett témákat, mint például a világnyelv (eszperantó) [IV:1/91], [IV:1/94], (b) vagy a tudomány szempontjából egyre nehezebben igazolható „nyelvi purizmust”, (c) valamint a nyelven kívüli okokból – vagy régi reflexek alapján – fenntartott nézeteket, például az idegen nyelvek elsajátításának korai kezdéséről. (Ez természetesen nem kimerítő felsorolás.) Azt hiszem, jobban tesszük, ha türelmes eszmecserét hozunk létre ezen utóbbi nézetek híveivel.

Ennek az alfejezetnek a végén megemlítem, hogy valamilyen módon ismeretterjesztésnek is felfoghatók azok az antológiák, amelyekkel igyekeztem magyar nyelven és ebben az országban ismertebbé tenni a jelenkori nyelvészetet, a kezdeti szociolingvisztikát és a szemiotikát, illetve külön is egyes nyelvészek munkásságát. Mivel a Gondolat Kiadóban – a Jakobson [V/1:4], [V:1/24] és a Lotz [V:1/17] köteteken kívül – több könyvet szerkesztettem, informális tanácsadóként (vagyis nem hivatalos sorozat-szerkesztőként) javasolhattam – többek között – F. de Saussure, E. Sapir, S. Marcus, Ju. Apreszjan, V. M. Zsirmunszkij, továbbá (a szemiotikus-folkloristákkal együttműködésben) Ju. Lotman művének magyarra fordítását, valamint Herman József, Papp Ferenc és Temesi Mihály egy-egy nyelvészeti könyvének a kiadását, amelyek megjelentek (vö. 6.3.), illetve számos olyan művet, amelyek nem jelentek meg valamilyen okból. Ezekhez járul három olyan antológia, amelynek a maga idejében megvolt a jelentősége: napjaink nyelvészetéről [V:1/8], a szociolingvisztikáról [V:1/14] és a szemiotikáról [V:1/13].

Végül megemlítem, hogy *A nyelv világa* című televíziós sorozatban is igyekeztem hozzájárulni a nyelvészet népszerűsítéséhez.

3. Alkalmazott nyelvészet a nyelvoktatásban

A legszélesebb értelemben vett nyelvészetnek az oktatás volna a legnagyobb fogyasztója. (Ebbe természetesen beleértve a felnőttek oktatását és valahogyan – az ismeretterjesztéssel karöltve – a permanens nevelést is.) Akkor is így van, hogyha tudomásul vesszük a nyelvi nevelés külön iskolai hagyományát.

A következőkben a nyelvoktatást szektoronként igyekszem sorra venni; a három „szektor” után megpróbálok kifejteni néhány szintetizáló szempontot.

Megjegyzem, hogy valamennyi szektorban gyűjtöttem tapasztalatokat (alkalmazott) nyelvészeti közreműködőként és pedagógusként. Ezek a tapasztalatok azonban háttérbe szorulnak a mögött a sokféle ismeret és tapasztalat mögött, amelyeket másoktól szereztem, s amelyeknek összefoglalására kísérletet tettem egy-egy idevágó írásemban. Az egyes szektorokat (amelyeket jobb híján nevezek így) annak sorrendjében veszem sorra, ahogy azokkal közelebbi – szakmai – kapcsolatba kerültem.

3.1. Alkalmazott nyelvészet az idegen nyelvek oktatásában

Egyetemi oklevelem szerint középiskolai tanára vagyok nemcsak a magyar nyelvnek és irodalomnak, hanem a francia nyelvnek és irodalomnak is. Mivel – a latinon kívül – egyetlen nyelvet sem az iskolai oktatás keretében ismertem meg közelebről, nem tulajdonítottam túl nagy jelentőséget annak, hogy milyen szakos bölcsész leszek: angol–francia szakra pályáztam, magyar–angol szakra vettek fel, de másolási hiba folytán magyar–francia szakos lettem. A magyar szaknak rendkívüli fontossága lett egész életemben. S miután az első félév végén megszűnt Debrecenben a francia filológia szak, átkerültem onnan a budapesti egyetemre, ahol az akkori francia szakon valószínűleg az ország legjobb idegen nyelvi/filológiai programja keretében formálódtam. (Ezekről a történekekről különféle összefüggésekben írtam több helyen is, például [VII:2/13].)

Rövid gyakorló iskolai francia „mintatanításon” kívül a budapesti TIT nyelvviskolájában és a budapesti közgazdasági egyetem továbbképző intézetében tanítottam angolt. Fő gyakorló terepem azonban a külföldi magyartanítás volt [VII:3/10].

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat munkájában 1954-től vettem részt előadóként, s amikor a hatvanas években a nyelvi szakosztály kettévált, akkor én mindkettőben folytattam a tevékenységemet. A Magyar Nyelvi Szakosztályban nyelvészeti ismeretterjesztő voltam, illetve a József Attila Szabadegyetem grémiumában a nyelvi szakember. Az Országos Idegennyelv-oktatási Választmány keretében egyike lettem azoknak a modernista nyelvészeknek, akik vagy nyelvtanárként, vagy egy-egy nyelv filológusaként, vagy alkalmazott nyelvészként igyekeztek hozzájárulni az ország legnagyobb idegennyelv-iskolai hálózatának fejlesztéséhez. Én akkori olvasottságom szerint az „általános nyelvészek” közé számítottam, de voltaképpen naiv és tapasztalatlan „alkalmazott nyelvész” voltam, vö. [IV:1/7–8]. Valamit segített a helyzetem, hogy többféle kontextusban próbálgattuk a modern nyelvészet alkalmazásait.

Negyed évszázadon keresztül folytattam ezt a tevékenységet. Ez idő alatt – az én felfogásomban – lezajlott egy „saussure-i fordulat”; vagyis nyilvánvalóvá vált, hogy az idegen nyelvek elsajátítása voltaképpen az alkalmazott pszicholingvisztika egyik speciális ágazata: ezért mondhatjuk el azt, hogy meglelte saját tudományos kereteit. A hatvanas évekig ugyanis ötféle felfogás volt megtalálható az idegennyelv-oktatás és az alapul szolgáló tudomány(ok) viszonylatában: (a) pedagógia, (b) pszichológia, (c) (alkalmazott) nyelvészet, (d) ezek keveréke vagy együttese, (e) olyan praxis, amelyik a filológia, illetve a művelődéstörténet felhasználásával voltaképpen egyénileg alakítható ki (majdnem hogy „művészet”).

Ezen hosszú út során azonban – kiváló alkalmazott nyelvész nyelvtanárok és kiemelkedő gyakorló nyelvtanárok segítségével – nagyon sok téma került napirendre egy többé-kevésbé „mozgalmi” keretekben működő szervezetben. Ennek a „műhelynek” is tekinthető szervezetnek a szerepéről fentebb már szóltam; a következő állandó tevékenységei voltak: az újdonságok bemutatása, megvitatása, bevezetése, a saját kutatásokról történő beszámolás, saját tanári tapasztalatok bemutatása, a tanárnézők továbbképzése, egy olyan országos szakmai közösség létrehozása, amely nemzetközi kapcsolatokat alakított ki (részben Magyarországra történő meghívásokkal, részben külföldi eseményeken – konferenciákon, továbbképzéseken – való részvételek által).

Ezt a tevékenységet nagymértékben szervezte és bemutatta a (rég) *Modern Nyelvoktatás* című periodika. Emellett ebben a szervezetben nagyon sokféle tananyag és számos – a maga idején – úttörő tanulmánykötet látott napvilágot (például itt jelent meg egy-egy első könyve Kiefer Ferencnek és Petőfi S. Jánosnak).

A szervezetnek a vezetésében és folyóiratának szerkesztésében [V:3/2] is részt vettem.

Ennek a szervezetnek önmagában is megálló tevékenysége tette lehetővé – a fordulat után – a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesületének megalakítását. S valamivel később nyilvánvalóan a régi folyóiratszerű periodika folytatását határozta el a Corvina Könyvkiadó, ezt a folyóiratot azóta is szerkesztem [V:3/3].

A saját tudományos hozzájárulásom illeszkedett a főhivatásszerű nyelvpedagógusi tevékenységhez: ezt úgy lehet jellemezni, hogy alapozás, nemzetközi kitekintés, a kompatibilis innovációk összeillesztése. A hetvenes években lassanként rájöttem arra, hogy reménytelen (és részemről szükségtelen) a nyelvészajátítás szakemberévé történő átképzésem. Viszont föltehetően hasznos volt a szakma számára, hogy egy szélesebb nyelvi pedagógia, amely akkor megálmodott oktatási reform, illetve a későbbiekben a nyelvpolitika és a nyelvi emberi jogok szempontjait folyamatosan igyekeztem összekapcsolni az idegen nyelvek oktatásával. Ez volt a témája megjelent (és meg nem jelent) előadásaimnak és tanulmányaimnak: [III/22], [III/24], [III/28], [III/36], [III/38], [IV:1/52], [IV:1/65], [IV:1/68–69], [IV:1/77], [IV:1/83], [IV:1/87–88], [IV:1/91], [IV:1/98], valamint annak [VII:6/32], amely betekintést nyújt a „szakértő” („expert”) munkájába is. Egy – nemrég megjelent, latin nyelvű – írásomban a latintanítás értékeivel és hagyományaival is foglalkoztam [IV:2/15].

Eközben arra is törekedtem, hogy az idegen nyelvek oktatásával foglalkozó rokon-szakmák képviselői frissebb nyelvészettel és rugalmasabb szemlélettel foglalkozzanak saját feladataikkal.

Az 1980-as évektől kezdve igyekeztem a pécsi nyelvtanárképzés modernizálásában is felhasználni ezeket a tapasztalatokat. (Szomorúan nyugtáztam az elmúlt években, hogy megszűnt a hároméves nyelvtanárképzés, amely a bölcsészkarokon és tanárképző főiskolákon az egyetlen „Bologna-konform” pedagógusképző program volt [VII:3/11].)

A szakterületnek Pécsen – és más városokban – működő doktori programjai már vagy alkalmazott pszicholingvisztikai, vagy modern nyelvpedagógiai keretben folynak (az elnevezésüktől függetlenül). Az én hozzájárulásom folyamatosan a nyelvpolitikai aspektusok bemutatása, illetve alkalomszerűen az idegennyelv-oktatás történetének előadása.

Az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatos téma szinte állandó komponense a nyelvpolitikai jellegű írásaimnak. S ezzel is összefügg a LINGUAPAX szervezetben való részvételem [VII:3/16]. Ennek az – UNESCO körül formálódott – mozgalom jellegű szervezetnek a közreműködői az idegen nyelvek oktatását egyéb interkulturális tényezőkkel, köztük az emberi jogokkal és a béke szeretetével kívánják összekapcsolni.

Ennek az alfejezetnek az eddigiek alapján nem látszik külön tanulsága, ezért kénytelen vagyok azt külön exponálni a közeljövőre tekintettel.

(1) Nyilvánvaló tendencia, hogy az angol nyelv fokozatosan az első és a legnagyobb mértékben ismert idegen nyelvvé válik Magyarországon is. (Ennek nyelvpolitikai összefüggéseire visszatérek a maga helyén.) Szerencsére az angol nyelv elsajátítására irányuló kutatások is a legfejlettebbek (a kiterjedt szakma és a rokon-szakmák felfogása szerint).

(2) Az is nyilvánvaló, hogy más nyelvet tanító nyelvtanárok számára ugyanolyan hasznos lesz az angol nyelv ismerete, mint egy közgazdász vagy mérnök számára. Ennek alapján könnyebbé válik bármely nyelvnek magyarok által történő elsajátítását (illetve iskolai tanulását) kutatni, illetve erre felkészíteni a nyelvtanár-jelölteket. Természetesen ezt megkönnyítheti, hogyha egy ilyen méretű országban megmarad a vízszintes szakmai kommunikáció lehetősége a szakjuknál fogva legjobb helyzetbe került angoltanári gárda és a többi nyelvet tanító nyelvtanárok között.

(3) Az idegen nyelvek elsajátítását – mint komplex problémát – valamilyen módon be kellene vezetni valamennyi pedagógusnak (beleértve tanítóknak, óvodai szakembernek és magyartanárnak), valamint pszichológusnak a képzésébe.

(4) S eddigi tapasztalataim szerint kölcsönösen jót tenne a külön is megemlítendő ágazatok és az idegennyelv-elsajátítás kutatási tematikájának kölcsönhatása; ilyenekről van szó, mint interkulturális kommunikáció, lexikográfia, a megújulóban levő kontrasztív nyelvészet és fordítástudomány, valamint a modern nyelvészetnek olyan friss ágazatai és irányai, mint a pragmatika, szövegtan és kognitív nyelvészet. A felsorolás első ránézésre „abundantia” látszatát kelti; mindezek összegezése és hozzáférhetősége nélkül azonban alighanem feldolgozhatatlanná válik a problematika: a televízió és a nagymértékű utazás (s egyéb nemzetközi kapcsolatok) következtében gyökeresen új társadalmi alaphelyzet van kialakulóban az „idegen” nyelv(ek) és a magyarországi nyelvhasználó viszonylatában.

3.2. Alkalmazott nyelvészet az anyanyelvi nevelésben

A téma körvonalazásában több kérdés szorul tisztázásra. Az első az anyanyelv mibenléte; a második az anyanyelvi nevelés funkciója; a harmadik a nevelés és az oktatás viszonya (különös tekintettel az anyanyelvre az iskolában); a negyedik az anyanyelvi nevelés helyzete az egységes iskolai anyanyelvi tantárgyon belül (amely magában foglalja az irodalmi nevelést is); végül ötödik a nyelvészetnek, illetőleg a tudománynak a szerepe az anyanyelvi nevelésben. Mindezekre keresek választ; tárgyalásában a témának többé-kevésbé a kialakulását és fejlődését igyekszem bemutatni (tengelyében a saját munkásságommal).

Miután az idegen nyelvek oktatásában alkalmazott nyelvészet világszerte virágzott, néhány alkalmazott nyelvésznek kezdett hiányozni az anyanyelvi oktatás az alkalmazott nyelvészetből, látható módon annak nemzetközi kongresszusairól. Először 1972-ben tartottam a témáról nemzetközi körben előadást (a koppenhágai AILA-kongresszuson). Újvidéki vendégtanárságom ideje alatt is bemutattam egy – horvátul megjelent – írásban a témát: [III/7]. A későbbiekben voltaképpen én lettem az AILA keretében az „anyanyelvi nevelés mint alkalmazott nyelvészeti téma” kezdeményezője és gondozója: 1975-ben (Stuttgartban) kerekasztal-vitát szerveztem; majd 1978-ban (Montréalban) egy másikat, amelynek kötete a szakma legelső nemzetközi gyűjteményei közé tartozik: [V:1/21] (benne saját tanulmányom: [III/11]); a kötet későbbi magyar kiadása: [V:1/26]. Az UNESCO számára készült: [III/14] (későbbi magyar változata: [IV:1/64]). Időben egybeestek ezzel a magyarországi reformtörekvések. Ekkoriban kezdte el működését az MTA Nyelvtudományi Intézetében a F fiatal Nyelvészek Munkaközössége, melynek legtöbb tagja valamilyen formában tőlem is tanult nyelvészetet az egyetemen.

Nagyobb körben is megindult a mozgolódás: magas szintű határozatok nyomán megindult az oktatásfejlesztők tevékenysége az Országos Pedagógiai Intézetben, valamint több felsőoktatási intézményben. Teljes egyetértés alakult ki abban, hogy ez az anyanyelvi reform-szál része lesz az egész közoktatásra kiterjedő reformnak. Az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága [EKB (1973–1976) [V:1/19], [IV:1/90] és [F/4], későbbi nevén: az MTA és az Oktatási Minisztérium Köznevelési Bizottsága (1976–1980)] keretében működött egy Anyanyelv-oktatási Munkabizottság (amely egyúttal része volt az akadémiai bizottsági hálózatnak is).

Hamarosan kiderült, hogy az anyanyelvi nevelés kérdését általában – s azon belül a szükséges nyelvészeti feladatokat különösen – eltérően szemlélték az érdekeltek. Egy – nagyrészt budapesti – generációs csoport és a vele kapcsolatban álló egyes főiskolai magyar nyelvi tanszékek oktatói az egész kérdéskör gyökeres újragondolását tartották szükségesnek új tantervek, tananyagok (és azok kísérleti kipróbálása) segítségével, felhasználva a modern nyelvészet eredményeit és mindenféle egyéb újítást. Ettől eltért a tudományegyetemek magyar nyelvészeti tanszékein oktatóknak, valamint a legtöbb szakdidaktikusnak a felfogása: ők a meglévő, bevált eredményeket terveztek továbbépíteni (beleértve az akkor nagy többségben levő „klasszikus nyelvészet továbbfejlesztett változatának” a felhasználását). Szerencsére kialakult a két eltérő véleményt képviselő csoport közötti párbeszéd, illetve bizonyos együttműködés; ebben Szen-de Aladárall kollaboráltunk: ő a fontolva haladók, én a modernisták felől érkeztem, voltaképpen ennek a mozzanatnak köszönhető számos közös dokumentum, kötet és közös cikk [IV:1/36]. Ebben a korszakban, természetesen, egyedül is foglalkoztam a témával: [IV:1/33], [IV:1/101], [IV:2/5], [IV:5/3].

Az MTA Elnökség Közoktatási Bizottsága azt a célt tűzte ki, hogy kidolgozza azt a műveltségi kört, annak szerkezetét és vázlatos tartalmát, amelyet az évszázad végére kellene átadni a középiskolának. Az Akadémia abban az időben szellemében újítóbb, cselekvésében dinamikusabb és politikailag viszonylag kötetlenebb volt, mint az Oktatási Minisztérium; ezért került ide ez a feladat. (Nota bene: sem azelőtt, sem azóta nem volt idegen az Akadémiától az, hogy országos stratégiai feladatok kidolgozásában jelentős szerepet vállaljon.) Az iskolai műveltség egészéről volt szó: az összes tantárgy által lefedendő ismeretekről, ezért került a feladat az MTA Elnökségének szintjére. Hamarosan kiderült, hogy a műveltség egészében sajátos filozófiai, illetőleg „kulturológiai” feladat; ahhoz, hogy ezt kezelni lehessen, fel kellett osztani hét műveltségi területre. S mivel az is nyilvánvalóvá vált, hogy a végeredmény (az „iskolai műveltség”) nehezen volna meghatározható a közoktatási rendszerben a gyermekek fejlődésétől függetlenül, ezért a műveltségi területeket kidolgozták 3-tól 18. évig. Ezek a dinamikusan jellemzett „műveltségi területek” tehát átalakultak „nevelési területekké”.

A hét nevelési terület között – a természettudósok és társadalomtudósok – a „nyelvi és kommunikációs nevelést” az első helyre emelték. Ezen belül is legelső helyre az anyanyelvi nevelés került: [IV:1/40–41], [IV:1/54]. (Mindjárt utána az „idegen nyelvi nevelés”). Az EKB teljes koncepcióját kifejtő nevezetes „fehérvényvébe” belekerült a közös távlati fejlesztési dokumentumok mellett a Fiala Nyelvészek tervezete is.

Szinte egy évtizeden át a fenti kereteken belül tevékenykedtem és publikáltam (egyéb jellegű munkám mellett). A saját hozzájárulásom a témakörhöz, illetőleg a fel-

adathoz több irányú volt. Igyekeztem szóban és írásban képviselni a témát (mint ügyet is); ennek megfelelően többféle kisebb-nagyobb szintetikus célú írásom jelent meg (hol az idegen nyelvek elsajátításával együtt, hol anélkül). Arra is törekedtem, hogy a téma egy-egy részletét alaposabban megismerjem, illetve integráljam egy „hosszanti” (vagyis az óvodától a nevelő-képzésig tartó) modell számára. Eltérő műfajú írásokat készítettem az óvodai [IV:1/58], az alsó tagozatos [VII:5/3], [VII:5/9], az általános iskolai felső tagozatos [VII:5/8], valamint a szakközépiskolai [IV:1/55] anyanyelvi nevelés fejlesztéséről. (A gimnáziumi anyanyelvi nevelésben a Fiaital Nyelvészek Munkaközösségének mentoraként vettem részt; illetve két ízben a valamilyen okból kieső kísérletező tanár szerepét vettem át. A szakközépiskolai anyanyelvi neveléssel pedig mint hajdani középfokú technikumai magyartanár foglalkoztam.)

Külön foglalkoztatt a nevelők képzése [IV:1/51], [III/18], valamint [VII:6/14]. A nyolcvanas évektől mind a mai napig részt veszek a pécsi magyartanárok képzésében, s ezen belül is az anyanyelvi nevelési specializáció (mellékszak) oktatásában [VII:3/9]. S a kilencvenes évek közepétől a Pécsi Tudományegyetem Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Programjában (amely 2001-től a Nyelvtudományi Doktori Iskola része) a vezetője vagyok az „Alkalmazott nyelvészet az anyanyelv-oktatásban” című „elágazásnak” (ami az alprogram neve). Mind az alapképzésben, mind a kiegészítő képzésben, s elsősorban a doktori képzésben előadásokat és szemináriumokat tartok az anyanyelvi nevelés diszciplinájáról, illetve annak történetéről.

Részt vettem – szóban és írásban – az anyanyelvi neveléssel foglalkozó pedagógusok továbbképzésében is: az óvónők, tanítók és magyartanárok számára tartott továbbképzési foglalkozások nem egyszerűen ismeretterjesztő funkciójúak voltak, hanem a kritikus környezetben folyó tapasztalatszerzés alkalmai is (az iskolalátogatásokhoz, azoknak megbeszéléséhez hasonlóan).

Az anyanyelvi neveléssel többféle tevékenységem társult részben a felkészülés szakaszában, részben a kiterjesztés időszakában, ilyen volt például az iskolai szociolingvisztika [VII:6/9], írástudás/írástudatlanság kérdésköre (amelynek a magyarban nincs meg az angol „literacy”-hoz hasonló összefoglaló műszava) [III/20], [VI/48], majd fokozatosan az anyanyelvoktatás mint emberi jog [IV:1/76].

Ezt a tevékenységet kiegészítette tanulmánykötetek szerkesztése és tanulmányok írása (belföldön [V:1/16] és [V:1/29], valamint külföldön [V:1/21]). Azt hiszem, hogy végül is sikerült nagymértékben hozzájárulnom egy új diszciplína kialakulásához ebben az országban, illetve – földrajzi helyzetünk miatt kisebb mértékben – nemzetközi viszonylatban is. Ez utóbbi volt annak az oka, hogy a XXI. század nyelvpolitikáját körvonalazó, az UNESCO-nak adresszált FIPLV-koncepción belül rám esett az anyanyelvre vonatkozó rész megfogalmazása [I/3].

Ez az imént hivatkozott koncepció, valamint egyéb speciális területek (elsősorban a kisebbségi sorban élő kétnyelvűek, valamint a siketek [IV:1/95]) részleges megismerése természetesen kiterjesztette, árnyaltabbá tette kiinduló felfogásomat.

A következőkben megpróbálok választ adni ezen (3.2. számú) alfejezetnek a legelső bekezdésében fölített kérdésekre (megjegyzem, hogy ezekben a válaszokban egyelőre figyelmen kívül hagytam a televízió és a számítógép, valamint a mobiltelefon vonatkozásait, ezek ugyanis annyira újak, hogy igen nagy gonddal lehet majd őket beiktatni a kilencvenes évekig kialakult keretbe [IV:1/78]).

(1) *Az anyanyelv mibenléte.* Az engem foglalkoztató nyelvpolitikai és oktatási szempontból az *anyanyelv* az európai kultúra egyik kiemelkedő metaforája, amely az európai családmoddellre, annak is monolingvális változatára épül, s amely egyszerre alapja a személyes, a családi és a nagyobb közösségi identitásnak. (Tudomásul kell azonban venni, hogy ez a felfogás egyre több szituációban kiegészítésre, illetve korrekcióra szorul.)

(2) *Az anyanyelvi nevelés funkciója.* Minden ember anyanyelvében benne foglaltatik a nyelv valamennyi funkciója – beleértve a nyelv megismerő funkcióját is. Ennek kifejlesztését, tudatosítását tartom az iskolai anyanyelvi nevelés fő funkciójának. Ezen funkció szoros kölcsönhatásban van az iskolai írás/olvasás-tanítással, az adott nyelv írott és beszélt „magas” változatának elsajátítását elősegítő nyelvtani oktatással (annak kiegészítő részeivel), valamint az irodalmi szövegek megismerésével.

Ebben a fő funkcióban az anyanyelv egyszerre jelent „eszköztudást”, önismeretet, a társadalmi normák idevágó részét, valamint a csoport-identitás – valóságos és szimbolikus – részét. (Amennyiben élő kommunikáció eszköze, annyiban „valóságos”, amennyiben más nyelvekkel szemben áll és azoktól eltér, annyiban „szimbolikus” ez a rész.)

Egyik funkciója az anyanyelvi nevelésnek az is, hogy a társadalomban (munkában és közösségi életben) elősegítse az egyenlő eséllyel való részvétel lehetőségét.

(3) *A nevelés és az oktatás viszonya (különös tekintettel az anyanyelvre az iskolában).* Tartózkodom a neveléstudomány ezen alapkérdésének nagyobb igényű megvitatásától. Az anyanyelv esetében számomra nyilvánvaló (a fentiek alapján is), hogy elsősorban szocializációs feladatokat kell szem előtt tartani, ez pedig azt jelenti, hogy anyanyelvi *nevelésről* van szó: az egyénnek egy adott nyelvközösségen belüli kommunikációjának közvetlen vagy közvetett elősegítéséről. Az anyanyelv oktatási vonatkozásai – vagyis az anyanyelvi tények tudatosítása, szisztematizálása – mind alárendelhetők ennek a feladatnak. Emellett ez utóbbiaknak szerepük lehet az idegen nyelvek elsajátításában.

(4) *Az anyanyelvi nevelés helyzete az egységes iskolai anyanyelvi tantárgyon belül (amely magában foglalja az irodalmi nevelést is).* (Nem ez a helye annak, hogy a nyelv és irodalom tudományának viszonyáról részletesebben szóljak. Azonban itt is elmondandónak tartom, hogy tudományos és kulturális szempontból olyan szorosabb kapcsolatot látok a két szféra között, hogy ezeket nem is tekintem definiálhatónak a másokra történő reflexió nélkül.) Az anyanyelvi nevelésre akadnak példák az irodalmi neveléssel együttes keretben, illetve külön-külön (ez persze az iskola típusától és a tanulók életkorától is függ). Mivel az anyanyelvi nevelés voltaképpen valamennyi tantárgy keretében is folyik (implicit, néha explicit formában), azért ez valójában részletkérdésnek tűnik.

Abban a keretben azonban, amelyben földrészünknek ezen a részén az együttes hagyományok alakultak, nagyobb lehetőség van a két résztantárgy (amely egyúttal két különböző nevelési területnek tekinthető) összehangolására. Ez természetesen szélesebb nevelési célok keretében történik, de nem lebecsülendők a nyelv és irodalom közvetlen nevelési kapcsolatai (beleértve a „köztes” területek hozzájárulását).

Ebben a keretben azonban állandó veszélyt jelent az, hogy a kulturálisan vonzóbb irodalmi rész kiszorítja a „száraz nyelvtant”. (Érdekes módon a legnagyobb újíto szándékú nyelvi nevelési modellek esetében nem fordul elő a kiszorítósdi.)

(5) *A nyelvészetnek, illetőleg a tudománynak a szerepe az anyanyelvi nevelésben.* A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a nyelvészetnek általában, egy kiszolgáló nyelvészetnek különösen két területen van nagy szerepe az anyanyelvi nevelésben. Az első az egész folyamatnak – voltaképpen az egész iskolai nevelési tevékenységnek – megalapozásában: a nyelv valamennyi releváns funkciója érvényesítésében, beleértve a kognitív, kommunikatív, poétikai és identitásépítő funkciókat. A második pedig a tudományosság elvének figyelembevételével összefüggő szerep. Ez azt jelenti, hogy ahogy a természettudományokban elképzelhetetlen a kopernikuszi fordulat előtti tételek tanítása, ugyanúgy a nyelvészetben sem volna szabad a saussure-i fordulat előtti konstelláció fenntartása.

Emellett természetesen szükség van megfelelő életkorban a nyelvről szóló tudomány alapjainak átadására az iskolában. (Hogy ez lehetséges, arra nemcsak külföldi példák vannak, hanem Nagy J. Bélának korát messze megelőző gimnáziumi tankönyve a negyvenes évek első felében.) Nemcsak tudományosan érvényes (és közérthető) grammatikára van szükség, hanem – megfelelő pedagógiai áttétellel – a ma érvényes nyelvészet egész panorámájára: a nyelvtörténettől a kognitív nyelvészetig.

S arról sem volna szabad megfeledkezni, hogy a nyelvről, a mi anyanyelvünkről is fontos új ismeretek találhatók a biológia és a pszichológia területén. A magyar nyelv és irodalom tanárainak ezekről is jó volna folyamatosan értesülni, hiszen a gyerekek világképének változásával muszáj lépést tartani a tanároknak is. Hogy ez mennyire nehéz feladat, azt a legtöbb egyetemi oktató is érzékeli.

A jövőre irányuló gondolkodás szükségszerűen komplex és interdiszciplináris; az anyanyelv, illetve az anyanyelvi nevelés elengedhetetlen eleme ezeknek a reflexióknak [IV:1/80].

Mindezekből folytonosan kitűnik diszciplínánk kulcsszerepe az emberiségnek – és ezen belül nyelvközösségünknek – a jövőjében.

[Ennek az alfejezetnek a szövege kibővített formában megjelent, vö. [IV:1/105].]

3.3. Alkalmazott nyelvészet a magyar mint idegen nyelvi hungarológia oktatásában

Abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy viszonylag nemrég összefoglaltam ennek a diszciplínának magyarországi kialakulását (annak bizonyos aspektusait, s azon belül a saját hozzájárulásomat is): [IV:1/85], illetve [VII:6/24] (először 1969-ben foglalkoztam a témával [VII:4/7]). Most ezt nem kívánom megismételni.

Ennek a szép kettős diszciplínának külön-külön (és részben együttesen is) figyelemre méltó története van. Ebben viszonylag ugrást jelentett az, hogy az 1970-es évektől konvergáltak azok a szervezetek, amelyek ezzel a témakörrel foglalkoztak: (a) belföldön és (részben) külföldön, (b) a felsőoktatásban és azon kívül, (c) ami elválaszthatatlan attól, hogy Magyarországon ez a témakör/feladat némileg „depolitizálódott” a felszínen, (d) a nyelvi és a kulturális szakterületek viszonylatában (ami azt jelentette, hogy nyelvészek és nyelvtanítók mellett megfelelő szerephez jutottak egyéb tudományágak, elsősorban az irodalomtudomány képviselői is). Idevágó írásaim: [IV:1/56], [IV:2/14], [IV:1/62], [VII:3/7].

Kialakult valamiféle szereposztás is az érdekelt intézmények között: (a) a legmagasabb szintet, természetesen, a Nemzetközi Hungarológiai Társaság képviselte, hisz

ez ugyanolyan tudományos jellegű volt, mint a többi európai nyelvi/etnikai egységre épülő más nemzetközi szervezet (folyóiratuk az azóta megszűnt *Hungarológiai Értesítő*). (b) Utána következett az Anyanyelvi Konferencia (mai nevén: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága), amely a külföldi (elsősorban nyugat-európai és tengeren túli) magyar szervezetek egy részét egyesítette magyarországi szakemberekkel, elsősorban azokkal, akik valamilyen módon szerepet vállaltak a külföldre került magyarokkal azok identitásának (s ezen belül magyar nyelvismeretének) megtartásában (periodikájuk a ma is megjelenő *Nyelvünk és Kultúránk*). (c) Voltaképpen emellett helyezkedett el a Magyar Oktatók Nemzetközi Társasága, amely a „Zsombolyai utcai” komplexumhoz kapcsolódott (utóbbi a nem magyar anyanyelvű külföldi egyetemistáknak a magyarországi felsőoktatásra történő – elsősorban nyelvi – előkészítésének volt a központja). Ehhez a társasághoz és központhoz tartozott a *Hungarológia Oktatása* c. periodika, amely később megszűnt. (Megjegyzem, hogy a másodikként említett szervezet egy időben erősen kapcsolódott a Magyarok Világszövetsége nevű politikai szervezethez; ez a kapcsolat azonban különféle okokból meglazult.)

Nekem valamennyi szervezettel volt – más és más fajta – szakmai kapcsolatom.

Az én magyarországi szerepem egy epizodikus mozzanat mellett főleg a témakörrel kapcsolatos pécsi egyetemi fejlesztésben nyilvánult meg. (Az epizodikus mozzanat pedig az volt, hogy közreműködtem abban, hogy a magyart mint idegen nyelvet oktatók egyesülete tagjává váljon – a „kis nyelvek” közül elsőként – a Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes-nak (vagyis az élő nyelveket tanítók világszervezetének) – már csak azért is, mert ezekben az években főtitkárként szolgáltam a világszervezetet.

A pécsi fejlesztés nagy lehetősége az volt, hogy a fordulat után (a) bevezettük a „magyar mint idegen nyelv/hungarológia” szakterület különféle szaktárgyait a magyar szakosok és más érdeklődők számára, majd (b) a magyar szakon belül létrehoztuk a „MIH-specializációt”, majd (c) akkreditált MIH egyetemi alapszakot [VII:3/14], (d) ezt követően akkreditált doktori „elágazást” (vagyis alprogramot: „DLH” – „Alkalmazott nyelvészet a magyar mint idegen nyelv oktatásában”). Mindez a Nyelvtudományi Tanszék keretében működő MIH Szeminárium szervezésében folyik, s ott adják ki a *Hungarológiai Évkönyvet* is [V:4/7] (amely részlegesen pótolja a szakma megszűnt periodikáinak feladatát).

A megelőző összeállításban elsősorban a „magyar mint idegen nyelv/hungarológia” témakör felsőoktatási és szervezési aspektusait mutattam be. Ez a témakör/feladat azonban számos tudományos problémát is fölvetett. Legelsőként a hagyományosan folyó „magyar mint idegen nyelv” feladatának összekapcsolását az újabb „hungarológiai” feladatkörrel. Abban nem volt vita sehol sem, hogy egy külföldön a „magyar vonalat” képviselő lektornak mindkettőt oktatnia kell és mindkettőben tájékozottnak kell lennie. Nagyon kevés helyen képezték ki ilyen tanárokat: a két szélsőség (a) Olaszországban középiskolai (olasz anyanyelvű és általában olasz szakos) nyelvtanárokat küldenek ilyen feladat ellátására külföldre (bonyolult pályázati kiválasztás keretében), (b) az angol nyelvterületen pedig – többnyire – külön erre a feladatra szakosodott [EFL – English as a Foreign Language] alkalmazott nyelvészeké ez a terep.

A feladat megoldásához nem tudományelméleti, hanem felsőoktatás-szervezeti eszközöket vettünk igénybe. Ennek a következő részei említendőek: (a) Olyan jellegű

alkalmazott nyelvészeti felkészítésre van szükség – mutatis mutandis –, mint amit a magyarországi idegennyelv-tanárok kapnak. (b) Ezzel párhuzamosan meg kell kapniuk a keresztmetszetét azoknak a humanisztikus és társadalomtudományi diszciplínáknak, amelyekre munkájuk során szükségük lesz. Ez utóbbinak keretében (b1) nagyszerű együttműködés alakult ki a néprajzos kollégákkal, (b2) ugyanilyen a földrajzosokkal, akik a mi felkérésünkre konstruálták meg Pécssett a „Kulturális földrajz” nevű tantárgyat, majd diszciplínát; (b3) s jól működik a művészettörténészekkel kialakított együttműködés is. Különféle okokból az (b4) irodalommal való együttműködés a komparatvizstikára szorítkozik (ami, persze, a legfontosabb témakör, de egymagában nem elegendő); (b5) a történészekkel pedig ilyen együttműködést nem sikerült kialakítani. (A történeti aspektust pótolja az, hogy a kettős tantárgy mindkét részének történetével – egymásra tekintettel előadott – külön tantárgy keretében találkozunk a hallgatók.)

Miért nem foglalkoztunk a „Magyar mint idegen nyelv/Hungarológia” egységének tudományelméleti vonatkozásaival? Azért, mert számunkra (legalábbis az én számomra, valamint a Pécssett érdeklő kollégák számára) ez nyilvánvaló *gyakorlati* feladat volt a szakemberképzés és a tanárképzés területén. Természetesen ismertük a klasszikus filológiai diszciplínák komplex jellegét, s volt némi tapasztalatunk az orientalisztikai stúdiumoknak a filológián is túlmenő összetett és mégis egységes jellegéről. Megemlítendő végül az amerikai kulturális antropológia hatása, amely – bár más feladatok ellátására alakult ki – nem egy tekintetben példaszerűen kezeli az embercsoportok testi, lelki és társas viszonyait.

Ennek a résznek lépten-nyomon akadtak tanulságai, amelyeket nem kívánok megismételni. A fő tanulság valószínűleg az lehet, hogy a tudomány és az azt őriző szervezetek (köztük az egyetemek) voltaképpen olyan kincstárak, amelyekből egy-egy kialakult gyakorlati feladat nagyon sokféle támogatást kaphat, ha meg tudja szervezni annak a felhasználását. Az pedig már szinte tudománytörténeti közhely, hogy ezek az interdiszciplináris – újító jellegű – alkalmazások előbb-utóbb visszahatnak a széles értelemben vett tudományos világra, annak egy-egy országban meglévő szelvényére, majd pedig a nemzetközi tudományos konvenciókra is.

Hadd zárjam ezt az alfejezetet azzal, hogy a MIH témaköre – eddigi tapasztalataim alapján – kölcsönösen gazdagodhat a következő témakörökkel/feladatokkal megerősítendő együttműködés révén: (a) a magyarországi nemzeti kisebbségek és népcsoportok nevelése és speciális kisebbségi problematikája, (b) a szomszédos – illetve távolabbi – országokban egészben (vagy részben) magyar anyanyelvűek nevelése és speciális kisebbségi problematikája [IV:1/60], [VII:6/12], (c) a többnyelvű (az egyszerűség szempontjából „európai”-nak nevezhető) identitás komplex kérdésköre; valamint a Magyarországon kívüli felsőoktatás segítése [IV:1/62]. (Ezeknek a kérdéseknek egyikére-másikára a későbbiek során igyekszem majd visszatérni a nyelvpolitikai fejezetben.)

3.4. Egységes nyelvi nevelési modell

Egyáltalában nem kötelező, hogy az iskolai anyanyelv (nyelv és irodalom) tantárgya és az iskolai idegen nyelv(ek) tantárgya(i) között valamilyen extra egység álljon fenn. (Ezek ugyanis eltérő neveléstörténeti korszakokban, eltérő célokkal kerültek az iskolába.) Bizonyos fajta egységet úgysis biztosít az iskola nevelési közege. Az én közép-

iskolai tanulmányaim pedig annak az időszaknak a végére estek, amikor a *kétszakos* (magyar–latin (és görög), magyar–német, illetve magyar és második idegen nyelv szakos) *tanároknak* személyes kiképzése, műveltsége és pedagógiai képessége járult hozzá ahhoz, hogy a tanulók fejében valaminő rend alakuljon ki ebben a tekintetben is. Hozzá kell az előző mondathoz tenni, hogy az iskolai „nyelvtani” képzés súlya akkoriban a latinra nehezedett; a latin grammatikára kétszer-háromszor annyi idő jutott a magyar nyolc osztályos gimnáziumban, mint a magyar nyelvtanra [IV:2/15].

A helyzet akkor vált problematikusá, amikor a latin voltaképpen kiszorult a gimnáziumból, a hagyományos latin-igényes egyetemi fakultások (philosophia, theologia, iura és medicina) is lemondtak a latin érettségiről (vö. pl. [IV:2/10]). (Most tekintsünk el attól, hogy az 1940-es évekre az oktatási rendszerek túlnyomó többsége számára anakronisztikus volt a nyolc osztályon át folyó latintanítás.) A helyébe került modern nyelvek, majd azok közül hamarosan egyedül az orosz, nem vették át a latinnak nyelvszerkezeti alapozó funkcióját (egyebek mellett, ezt sem). Ekkor értékelődött fel az anyanyelvi nyelvtannak ez a funkciója.

Itt visszautalok az anyanyelvi, valamint az idegen nyelvi fejezetekre.

Az egységes nyelvi modell igénye három forrásból alakult ki. Vegyük elsőként a gyakorló magyar- (bármely) idegennyelv-szakos tanárok tapasztalatait, akiket nagyon zavart az a helyzet, hogy az emberi nyelvvel kapcsolatban más kell mondani reggel nyolctól kilencig a magyar nyelvtan óráján, mint kilenctől tízig egy idegen nyelvi órán, holott „a gyermeknek egy feje van”, ahogy az a hetvenes években közhellyé vált. – A második forrás az iskola belső reformtörekvéseiből származik. Ennek keretében ugyanis lehetővé vált az addig teljesen különálló iskolai tantárgyaknak „műveltségi területek” formájában történő *koordinálása*, bizonyos esetekben (sőt, mint a Marx György-féle természettudományos oktatási modellben) azoknak egységes iskolai tantárggyá történő *integrálása* is (vö. [V:1/19]). A harmadik forrás pedig az alkalmazott nyelvészek tapasztalata, akik először az idegen nyelvek oktatásának tapasztalatait ismerték meg, illetve azok hasznosítására törekedtek az anyanyelvi nevelésben. (Közben többen azon is elcsodálkoztunk, hogy az egymás után – s részben párhuzamosan – tanított két idegen nyelv esetében sincs koordináció. Nem is beszélve a rendkívüli tárgyként vagy az iskolán kívül tanult idegen nyelvek esetéről.)

A három forrás közül a két utolsóban szereztem közvetlenül is tapasztalatokat. A „nyelvi és kommunikációs nevelés” terminus – ha jól emlékszem – a Fiala Nyelvészek Munkaközössége körül alakult ki (föltehetően az én közreműködésemmel). Figyelemre méltó a kommunikációnak mint egységesítő tényezőnek a megjelenése; ez arra utal, hogy ma már nem képzelhető el az iskolai nyelvi nevelés a meglévő tárgyak egyszerű összeadásaként. Már csupán azért sem, mert az anyanyelvi nevelésnek az egész iskolai – és iskolán kívüli – szférában előtérbe került az eszköz-jellege. Ezt próbáltuk volna átvinni az idegen nyelvi nevelésre is, ez azonban csak igen kismértékben sikerült, mert (a) az orosz nyelvoktatás által dominált korszak erre nem volt alkalmas; (b) az elmúlt másfél évtizedben pedig a piacosított helyzetben (beleértve a nyelvvizsgáztatás előtérbe kerülését) nagymértékben háttérbe szorultak a nevelési szempontok. (Több írásomban foglalkoztam ezzel a témakörrel, részben sajátlagosan, részben más témákkal együttes keretben: [IV:1/35], [IV:1/38], [IV:1/48], [IV:1/50], [IV:1/57], [IV:1/66–67], [IV:1/74], valamint [VII:4/9].)

A kommunikációs keret egyúttal egyebekre is utalt (amit megpróbáltam összefoglalni – a jelen írás vége felé). A televíziózás, a számítógép és az internet korszakában a felnövekvő nemzedék egészen új típusú kommunikációs és kulturális környezetben találja magát. Ennek egyelőre alighogy megindult az alaptudományi jellegű leírása; pedagógiai feldolgozása pedig voltaképpen meg sem kezdődött. (Az én kísérletem, amelyben az internet-korszak nyelvészetét igyekeztem felvázolni [IV:1/78], inkább nyelvpolitikai jellegű volt.)

A televízió és az internet (ezen belül az e-mail és a csevegő fórumok), valamint az sms felerősítette az iskolás és a közvetlenül iskola utáni nemzedék sajátos kommunikációját (amely fokozatosan áthatotta a magyar beszélőközösség nagy részét a jóval idősebbek esetében is); ehhez hozzájárult a mobiltelefon útján megszorodott telefonálás. Mind az írásbeli, mind a szóbeli kommunikáció ezen növekménye (a) újfajta térbeli és társadalmi kommunikációs terepeknek növelte meg a fontosságát, (b) átalakította a hagyományos olvasási szokásokat, amelyek a nyomtatott könyvekhez és periodikákhoz kapcsolódtak. A kábeltelevíziózás révén minden néző potenciálisan egy többnyelvű világgal került kapcsolatba. Ebben a korszakban már megszűnt mindenféle politikai cenzúra, ugyanakkor még nem alakult ki az a pedagógiai keret, amelyik a fiataloknak (és általában a tanulni kívánóknak) ezeken a területeken releváns gyakorlatából indulna ki.

Ennek az új konstellációnak a megismerése, leírása, kezelési stratégiájának kialakulása sürgős feladatnak látszik. A dolog természete szerint valószínűleg nemzetközi összefogásra lesz szükség a megoldásához, s alighanem több társadalmi tényezőnek az együttműködésére lesz szükség (az országos kormányzattól kezdve a nemzetközi hírközlési vállalatokig).

Természetesen – a radikálisan átalakulóban levő új környezetben – továbbra is kutatási téma marad az egyes magyar (illetve kétnyelvű) fiatalok kommunikációs képességének, kommunikációs gyakorlatának a leírása (olyan közismert tényezőkkel is összekapcsolva, mint az életkörülmények urbanizálódása, a bennünket körülvevő tényleges és virtuális világ globalizálódása, valamint a felnövekvő nemzedék akcelerációja).

4. Tevékenységem a nyelvpolitika területén

4.1. A nyelvpolitika mint diszciplína körvonalazása

Abban a korszakban került ez a diszciplína látókörömbe, amikor a *politika* terminus több okból is kényelmetlen volt [III/12–14]. Mivel a nagypolitikának nem kerültem a közelébe, ezért egyéb indíttatásaim akadtak: (a) a magyar nyelv *-politika* utótagú összetételeiről kiderítettem a magam számára, hogy valami másról van szó, mint a hatalomról (vagyis elsősorban előrelátásról, illetve gondoskodásról), (b) ezeket a kifejezéseket az angolban általában a *policy* szóval lehet visszaadni, szemben a *politics* szóval, amely általában a hatalomra utal (persze akadnak kivételek, mint például a *foreign policy*). Fokozatosan kezembe kerültek nyelvpolitikai jellegű kiadványok, majd – elsősorban az UNESCO révén – kapcsolatba kerültem magával az eleven nyelvpolitikai tevékenységi körrel [I:1–2]. (Ebben részben az segített, hogy a budapesti és párizsi magyar UNESCO-val foglalkozók számon tartották nyelvismeretemet, illetve széles érdeklődési körömet. A fönnebb már említett innovációs hajlandóságom következtében kerültem jó néhány nyelvvel összefüggő interdiszciplináris szakmai rendezvényre.)

A hetvenes évek elejére a párizsi UNESCO központjával összeértek különféle – önmagukban addig is művelt – kérdéskörök: ilyen volt az idegen nyelvek oktatásának modernizálása; az úgynevezett „kevésbé oktatott” (európai) nyelvek oktatása és fordítása; az eltérő nyelvek és kultúrák kölcsönös megértése (mint a béke, biztonság és együttműködés feltétele); az anyanyelvi nevelés a „vernakuláris” elv alapján; a kisebbségi helyzetben levőknek (különösképpen kétnyelvű) iskolázása; az írástudatlanság felszámolása; a több országban használt nyelvek sztenderdizálásának problémája; s helyel-közzel ezeknek az emberi jogi vonatkozásai.

Mint látható, ez meglehetősen heterogén tematika volt. Az tartotta össze, hogy az UNESCO – s annak nyomán egyéb nemzetközi (köztük egyre nagyobb súllyal európai) szervezetek – folyamatosan napirendjükön tartották a kérdéseket. A nyelvi aspektus fokozatosan belekerült a nemzetközi tényleges és szimbolikus diszkusszióba; kötelező témája lett bármilyen indíttatású fejlesztési és nevelési akciónak.

A tematika egyes szektorai között nem volt feltétlenül kapcsolat: sem oksági, sem szervezési, sem technikai jellegű kapcsolat. Néhány szakember igyekezett (a magam módján én is) részlegesen szintetizálni ezt a szertefutó tematikát. Az én harmonizálási törekvéseimet megkönnyítette a magyarországi magyar kiindulás (amelyben térben és időben benne éltem); ezt ugyanis folyamatosan tudtam tesztelni. Ennek bizonyos eredményei az egységes nyelvi nevelési keretben láthatók. Tettem ezen túli kísérleteket is: ezek azonban nem tudományelméleti jellegűek, hanem egy adott történelmi korszakon belüli realiztikus – kompromisszumszerű – felfogásra és a vele kapcsolatos műszóhasználatra vonatkoznak.

(Tudományelméletileg mindez közvetlenül nehezen értékelhető, mivel interdiszciplináris jellegű, központjában a legszélesebb értelemben vett *társas nyelvészet* (szociolingvisztika), illetve ennek is alkalmazott nyelvészeti változata: az *alkalmazott szociolingvisztika* áll. Ennek a megvitatására azonban nem látok semmilyen sürgős indokot: egyetlen működő analfabéta-tanterv elkészítésének nagyobb a fontossága ebben az átmeneti korszakban.)

Reménytelen volna mindazon próbálkozásaimnak – itt és most – az összefoglalására törekedni, amelyeket – ott és akkor – érvényes szóbeli vagy írásbeli kontribúciónak szántam egy eleven emberi kölcsönhatás keretében. Külföldön (idegen nyelven): [III:19], [III:24–26], [III:28–32], [III:34], [III:37–38], [III:42], [III:46–48]; illetve belföldön (magyar nyelven): [IV:1/50], [IV:1/53], különösen a következő kettő: [IV:1/63–64] (talán ez a két írásom az, amellyel a téma jelentkezett a magyarországi nyelvészetben); továbbá: [IV:1/66–69], [IV:1/78–82], [IV:1/86–88], [IV:1/90–91], [IV:1/94], [IV:1/98], [IV:1/102–103], valamint belföldön (idegen nyelven) [IV:2/7–10] és [IV:3/13]. Ezeket kiegészíti egy magyar nyelvű antológia [IV:1/28], egy szemleciक्सzerű recenzió [VI/25], valamint egyéb különféle kisebb-nagyobb tételek [VII:4/11], [VII:5/10], [VII:5/17], [VII:5/24], [VII:6/19–20], [VII:6/24] és [VII:6/30]. Voltaképpen túlnyomó részében idetartozik válogatott írásaimnak a kötete is: [II/7].

A nyelvpolitika kérdéseire irányuló tantárgyat a kilencvenes évek óta adom elő Pécssett: először az alapképzésben, majd a doktori képzésben az Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program „alkalmazott szociolingvisztika/nyelvpolitika” című „elágazása” (alprogramja) keretében. A kurzusok térben, időben és diszciplináris kiterjedésükben többfélék voltak. Az oktatás alapjául eleinte kizárólag egy nemzetközi bibliográfia

szolgált (néhány magyarországi kiegészítéssel); a későbbiek során egyre nagyobb felelősség hárult az általam írt közleményekre. Nem volt könnyű vegytisztán kiszűrni, hogy mi tartozik a „nyelvpolitika” témakörébe. Viszonylag sok – egyéb témakört megcélzott – írásomban elkerülhetetlen volt a nyelvpolitikai szempont megnyilvánulása valamilyen formában, elsősorban a következőkben: az emberi nyelvi jogok, a literáció, a nemzeti kisebbségek kétnyelvűsége, valamint a magyar anyanyelvi nevelés és az idegennyelv-oktatás, a „magyarnak idegen nyelvként való oktatása”, sőt a nyelv művelés témájának tárgyalásában is. S tekintettel arra, hogy az „alkalmazott szociolingvisztikának” is felfogható témakör fokozatosan bújik ki az „alkalmazott nyelvészet” köntöse alól, ezért egy időben az alkalmazott nyelvészet diszciplinára vonatkozó írásaimban is állandó összetevő volt a nyelvpolitika (kimondva vagy kimondatlanul). A földrajzi kiterjedése elsősorban Magyarország, a Kárpát-medence, Közép-Kelet-Európa, Európa. (Megpróbáltam más országok, nyelvi közösségek szémszögét is átvenni; de ezt nem tartottam feladatomnak.) Az időbeli mélység voltaképpen a felvilágosodás utáni korszak (európai) problematikája – mind a mai napig.

Konklúzió értékűnek szánt néhány tapasztalatot és elképzelést fogalmazok meg a következőkben (tekintet nélkül arra, hogy ezeknek mi volna a szakmai illetékességi területe). Ezek azonban nem receptek és nem is tanácsok; a státusuk „átadásra érdemes tapasztalatok”.

Számomra ezen diszciplína keretében is különlegesen tanulságos volt a térségben történt politikai rendszerváltás. Egyértelművé vált, hogy a nyelvpolitikai tematikának van (a) egy (általános) programszerű része, valamint (b) az adott konstelláción belül előállott történelmi-politikai helyzetnek a mindennapos gyakorlata számára felkínálható (konkrét) része. Ez a két rész nem feltétlenül válik el időben, s nem ritkán keveredik.

Hasonlóképpen megkülönböztethető kiindulása a nyelvpolitikára irányuló reflexiónak (a) az emberre vonatkozó általános (és elsősorban emberjogi) megközelítés, illetve (b) egy térben és időben, történelmi konkrétságában létező speciális helyzet változtatására irányuló megközelítés. Ez utóbbin belül lehetséges (b1) egy államnak (mint politikai struktúrának), illetve (b2) egy nyelvközösségnek (mint nyelvi-kulturális kontinuumnak) az előtérbe helyezése. (Igyekeztem minimálisan használni a *politikai nemzet/kulturális nemzet* – és egyáltalában a *nemzet* – műszavakat.)

Mivel a nyelvpolitikai témakör heterogén jellegű, megpróbáltam az egyes szektorai között hasonlóságokat (párhuzamosságokat) találni. Mindössze egyetlen területen sikerült ilyent megleglnem. Úgy látszik, hogy a nyelvi változatok, azaz területi nyelvjárássok (pontosabban: képviselőik) vetélkedése az első (vagyis sztenderd) nyelv szerepéért megismétlődik nemzetközi vonatkozásban az egyes nyelvek (ismét pontosabban: képviselőik) versenyzése által a kontinentális, majd globális nyelv („világnyelv”) szerepéért. Ha ez így van, akkor azonban ez a társadalomtudományok egészének témakörébe tartozik, még akkor is, hogyha következménye nagymértékben kihat embercsoportok nyelvi viselkedésére, kommunikációs gyakorlatára. Olyan kapcsolatot nem sikerült találnom, amely ezen nyelvi változatoknak, illetve nyelveknek (idiómáknak) belső tulajdonságaiból kiindulva befolyásolta volna történetüket, illetve a beszélőik történetét.

Arra a konklúzióra kellett jutnom, hogy az élő (társas) nyelvhasználat inherens módon, spontán variálódik; ezen azt értem, hogy valamilyen – egyelőre nem ismeretes – biológiai/antropológiai oka lehet a variálódásnak. Ezen – módszertanilag – *első sza-*

kasz után nyílik lehetőség arra, hogy valamilyen szervezet nevében beleavatkozzanak a nyelvhasználatba s előnybe helyezzenek bármilyen nyelvi változatot, vagy annak bármilyen részét; a nyelvpolitika (s a nyelvtervezés) ilyen módon – módszertanilag – a *második szakasz* része, vö. [IV:1/3], amely ismét megjelent 2001-ben.

A nyelvi diakrón változásnak ez a két pólusa nevezhető *nyelvi diverzitásnak* [III:50], illetve *nyelvi egységesülésnek* (akár *nyelvi sztenderdizáció*nak) is. A kettő kölcsönhatásában alakulnak mindazok a nyelvek, amelyek rákerültek a globális nyelvi térképre (vagyis csekély kivétellel a világ valamennyi nyelve).

Az emberi művelődés történetének szempontjából (s ezen belül a nyelvvel kapcsolatos eszméknek, gondolkodásnak és hiedelmeknek a története szempontjából) természetesen ezernyi érvényes részletmegjegyzést lehet tenni az embercsoportok nyelvhasználatával kapcsolatban. Ez a humanisztikus érdeklődés tárgyává vált – különösképpen az európai kulturális zónában (akárhogy is határozzuk meg annak a kiterjedését). Nem maradt ki ez a témakör a zónának a folklorjából sem; sőt a nyelvi vonatkozású folklor – mintegy árnyékként – valamelyest le is képezi a nyelvpolitikai viszonyokat.

Itt jelzem, hogy az egész összefoglalás konklúziójában visszatérek a nyelvpolitikai foglalatosságom egyes tanulságaira is.

4.2. Az emberi nyelvi jogok témaköre

A határainkon kívüli magyarság jogainak (ezen belül anyanyelvi iskolázási jogainak) csorbítása volt az első általam megismert probléma ezen a kérdéskörön belül. Ehhez járult a „*vernakuláris elv*”, amelyet az indiai gyakorlatból emeltek egyetemes pedagógiai (s egyúttal nyelvpolitikai) kritériummá az UNESCO alapító atyái. Ennek lényege abban áll, hogy a gyermeknek *azon a nyelven* (s lehetőleg arra a nyelvi változatra építve) *kell elkezdni az iskolázását, amelyet otthon beszél*. Erről aztán kiderült, hogy egyik alapvető emberi jogként: az anyanyelvi iskolázás nyelvi jogaként is megfogalmazható [III/14]. – A nyolcvanas évek végén a brazíliai Recife városában rendezte az AIMAV nevű (és belgiumi székhelyű interkulturális) nemzetközi egyesület a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatos nemzetközi tanácskozását. Ezen a több napos konferencián jogászok, pedagógusok (mint például Paolo Freire), emberjogi aktivisták, etnikai (indian) vezetők mellett, az alkalmazott nyelvészek között én is részt vettem. Az én feladatomban épp az anyanyelvi nevelésnek a témakörbe történő bekapcsolása volt. Ennek a találkozóznak az eredményét a *Recifei Deklaráció* foglalja össze. Megjegyzem, hogy ezt megelőzően az európai alkalmazott nyelvészek voltaképpen annak a jogi megalapozását keresték: hogyan lehetne (a) több nyelv tanulását lehetővé tenni a közoktatásban, (b) s hogyan lehetne – legalább – az egyik nyelv választását valamilyen jogként biztosítani. (Ez egyébként a gyarmatosítás meglazulásának egyik tünete volt Afrikától kezdve Kelet-Közép-Európáig.)

Ezt követte a francia forradalom 200. évfordulója alkalmából rendezett tanácskozások között egy hasonló témájú és eredményű konferencia (Párizsban, az UNESCO épületében). Majd 1991-ben a FIPLV XVII. (Pécsett megrendezett) világkongresszusa után sorra kerülő nyelvi emberjogi kollokviumon elfogadásra került a *Pécsi Deklaráció*. Ekkorra már többé-kevésbé integrálódott a két fő vonal: a jogászoké és a nyelvészeké. Az 1994. évi (svájci) freiburgi konferencia már közös eszmecserét dokumentált (különösebb konklúzió nélkül). Annyi nyilvánvaló lett, hogy a nyelvi emberjogok nem

a klasszikus jogra, hanem inkább az ember és polgár egyetemes és elidegeníthetetlen alapjogaira épülnek. Ez pedig inkább eredt a felvilágosodás filozófiájából, mint a római jogból.

A kilencvenes évektől – az egypólusúnak látszó világban – megerősödtek a nyelvi jogokra irányuló törekvések; ez elsősorban arra irányult, hogy a deklarált jogok (mint szándékok, javaslatok) mindenki által elfogadott kényszerítő erejű emberjogi szabályokká fejlődjenek. Ezek közül három a legnevezetesebb: az Európai Kisebbségi Charta (1992), a Barcelonai Nyilatkozat (1995) [I/4], [IV:2/11] és [VII:6/16], valamint az EBESZ ajánlásai (1996–1998) [IV:2/11].

Az *Európai Regionális és Kisebbségi Charta* voltaképpen a *Helsinki Zárónyilatkozat* nyomán kialakult szélesebb európai együttműködés egyik normatív, hivatalos dokumentuma. Ebben már az eredeti (helsinki) emberi jogi érvelés mellett igen erős a kisebbségi jogok biztosításának a szándéka. (Én még a Helsinki Zárónyilatkozat nyelvpolitikai alkalmazásába kapcsolódtam bele ([I/1] és [I/2]), amelyben a két pólusú világ egyezkedése mellett minimális utalás történt a kisebbségekre. Számomra tehát érthető és szükséges lépés volt ez a koppenhágai dokumentum, amely az egyes államok részéről a területükön levő kisebbségek jogaira vonatkozó vállalásaikat rögzítette.)

A *Barcelonai Nyilatkozat* alapos előkészítésébe is bekapcsolódtam: a FIPLV-nek (elsősorban pécsi kongresszusi) tevékenysége, illetve az UNESCO-nak LINGUAPAX nevű akciója révén. A Barcelonai Nyilatkozat elkészítését katalánok koordinálták – a nemzetközi PEN Club és számos egyéb szervezet és egyes segítők (szakemberek, emberjogi aktivisták, illetve kisebbségi vezetők) közreműködésével. A Nyilatkozat a katalánok alaphelyzetéből érthető a legjobban: a nyelvi (és általában etnikai) jogok természetes keretének a *nyelvközösséget* tekintették (mint például a katalánok közösségét a Spanyol Királyságban, vagy a magyarok közösségét Erdélyben). Ennél kisebb egységeknek a *nyelvi csoport* nevet adták; s ezeknek voltaképpen – az előzőkhöz képest – sokkal kevesebb jog megadását javasolták. – A nyelvi jogi mozgalom egyik nagy nemzetközi ünnepnapja volt a Nyilatkozat aláírása. Akkor ugyanis megvolt annak a reménye, hogy a Nyilatkozatból végül is az ENSZ által elfogadott újabb egyetemes emberi jog fejlődik, amelyiknek a betartása – szankciók révén is – biztosítható. (Mint az egyik kidolgozó és aláíró belekerültem a Nyilatkozat sorsát követő bizottságba is; s tapasztaltam, hogy már az UNESCO-n sem tudott túljutni – különböző okok miatt.)

Az *Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet* [EBESZ (OSCE)] tekinthető a Helsinki Zárónyilatkozatot aláírók összeurópai utódszervezetének. Eltérően az Európai Uniótól (amelyik Nyugat-Európából kiterjedő térségre alapuló politikai szervezet), valamint az Európa Tanácstól (amelyik szintén Nyugat-Európából kiinduló, elsősorban kulturális együttműködési szervezet), az EBESZ – egész Európára, annak 55 országára kiterjedő hatáskörrel – fő feladatát a konfliktusok megoldásában, illetve azok megelőzésében látta ezekben az években. Létrehozták a *Kisebbségi Főbiztos* posztját. Az ő támogatására megszerveztek egy alapítványi keretben működő operatív (kutató-fejlesztő) részleget, amelynek szakértő csoportjai – a főbiztos részvételével – alaposan átgondolt rövid ajánlásokat szövegeztek az európai nyelvi és etnikai kisebbségek (a) oktatási jogaira (*Hágai Deklaráció* [I/5] és [VII:5/18]), (b) nyelvi jogaira (*Oslói Deklaráció* [I/6]), valamint igazgatására (*Lundi Deklaráció*). Az első két dokumentum egyik nyelvész

szakértője (s a szövegezés szempontjából társszerzője) voltam. Ezenkívül is részt vettem tevékenységük egyes mozzanataiban (amíg ez az alapítvány meg nem szűnt).

A fentiekkel egy időben, illetve a későbbiekben is különféle írásaimban, előadásaimban, de legfőképp felsőoktatási tevékenységemben igyekeztem fenntartani és terjeszteni a nyelvi emberi jogi témakört elsősorban Magyarországon, a magyarság, illetve Kelet-Közép-Európa térségében [III/39–40], [III/44], [III/47], [IV:1/74–75], [IV:1/91], [IV:2/10–11], [VII:4/11], [VII:5/26–27], valamint [VII:6/24]. Saját hozzájárulásom ezek alapján – külön is – a fentiekben kívül abban foglalható össze, hogy megpróbáltam (a) harmonizálni az egyetemes emberi nyelvi jogokat a térségünkben időszerű kisebbségi nyelvi kérdéskörrel (ezen belül igyekeztem a nyelvi közösséghez rendelhető kollektív jogokat beilleszteni az emberjogi paradigmába); (b) ezen belül a nyelvészetnek az ilyen kérdésekben szokásos meglehetősen szűk közreműködési sávját kiszélesíteni s egyúttal korszerűsíteni. A *klasszikus nyelvi emberi jogok* ugyanis *egyéni jogok*, míg a *nemzeti kisebbségek jogi fegyvertárában kollektív jogok* állnak ezzel szemben. (Az államok egy része pedig hallgatólagosan *területi jogok* alapján gyakorolja a többségi uralmát: *cuius regio, eius lingua*, akárcsak az európai vallások esetében történt a késő középkorban.) Bármennyire csodálatos, a nyelvészet (s a nyelvpolitika) sokkal többel tud hozzájárulni ezeknek a történeti problémáknak a megértéséhez, mint a nagypolitika.

A legutóbbi bekezdésben érintett saját kontribúcióm megtalálható idevágó írásaimban. Ezeknek abban áll a lényege, hogy részt vállaltam korunk és nyelvi közösségünk egyik égető ügyének a tanulmányozásában.

Itt is megjegyzem, hogy emberjogi tevékenységem érintkezik az emberi békének és a békére nevelésnek interkulturális témáival, amelyeket változatlanul időszerűnek tartok. Ennek a tevékenységnek továbbra is kerete az UNESCO-hoz is kapcsolódó LINGUAPAX szervezet [III/35] és [VII:3/16].

4.3. A kétnyelvű és a kisebbségben élő ember nyelvi kérdésköre

A nyelvpolitikai kérdéskört a világnak ezen a részén nehéz akadémikus magasságból szemlélni. Kiindulópontom és elkötelezettségem, hogy szem előtt tartsam annak az embercsoportnak sajátos helyzetét, amelyben élek. Mindemellett olyan jellegű objektív szemléletre és bemutatásra törekszem, amely más embercsoportok számára is érthető és elfogadható.

Az imént leírt óvás azért került ennek a pontnak az elejére, mivel az újkori európai hagyományban nehezebb az élete (beleértve a nyelvi gyakorlatát) a kétnyelvű (bilingvis) embereknek, mint az egynyelvűeknek, akárcsak a kisebbségben élőknek a többségben élőkhez képest. Bonyolultabbak egy kétnyelvű család, közösség, terület viszonyai, mint a (túlnyomórészt) egynyelvűeké. (Ide kívánczok, hogy az Európához számító államok között – talán Izland kivételével – nincs egynyelvű homogén népesség.)

A (jelzők nélkül) kisebbségben élők pedig etnikai vagy nyelvi kisebbségben élnek, gyakran több egyéb, egymásra halmozódó hátrányos körülménnyel együtt: az állam periferiáján élnek, a többségtől eltérő kulturális hagyománnyal rendelkeznek (beleértve esetenként az államiságra vonatkozó hagyományokat is), a többségtől különböző a vallási megoszlásuk (s egyházaik etnikai-nyelvi jellegzetességei), végül kisebbségi

sorsukban összegyűltek valódi (vagy vélt) sérelmeik: [III/39], [III/42], illetve [IV:1/93]. Ez a felsorolás még tovább bővíthető vagy árnyalható volna: [IV:1/63] és [IV:1/103], valamint [VII:4/10–11], [IV:1/95], [VII:5/14–15], [VII:5/24], [VII:5/28].

Mindenképpen külön tétel a nemzeti kisebbség iskolázásának a többség által történő kezelése (mert hiszen a világnak ezen a táján még csak óhajtott a nemzeti kisebbségek autonómiája s az iskolázásra is kiható anyagi függetlensége).

A nyelvészetben belül lassanként körvonalazódik a kétnyelvűség kategóriája [VI:16] és [VI:50–51]: a kétnyelvű emberé, többé-kevésbé a két eltérő nyelvi kötődésű családban élő gyermeké, a kisebbségi sorban iskolába kerülő kétnyelvű tanulóé. A szociolingvisztika keretében egyre jobban feltárulnak a kétnyelvű kisebbségi csoport nyelvi problémái.

Az én számomra mindez a „nyelvpolitikai horizont” részeként jelentkezik. Magam csak egyetlen alkalommal (egy társszerzős cikkben) néztem a mélyére annak, hogy milyen specifikuma van annak, hogyha egy kisebbségi (magyarországi német) gyermek az iskolában egy idegen nyelvet tanul: [IV:1/73]. (Ebben nem hátrányos a kisebbségi kétnyelvűség.)

Ezenkívül folyamatosan küszködtem a magyarországi cigánység nyelvi problematikájával, amelynek kényszerű jellemzője a domináns – iskolai írásbeliséggel is támogatott – magyar rétegek és a voltaképpen írás nélküli cigány rétegek a viszonya: [VII:6/15], illetve [IV:1/103]. (Újabb „kisebbségi” problémaként kerültem kapcsolatba a gender-nyelvészettel: [VII:4/12].)

Valamilyen módon foglalkoztatott a kivándorolt magyarság nyelvfenntartása is (az iskolázástól az egyházakon át a közösségi intézményekig): [IV:1/60], [IV:1/62], illetve [VI:33]. Ezt az érdeklődésemet nem követték arányos mértékben a külön, ezekkel a témákkal foglalkozó publikációk; nyelvpolitikai összefoglalásaimba (és felsőoktatási tevékenységembe) azonban igyekeztem beilleszteni ezeket a tapasztalatokat is. A fő tanulságom úgy foglalható össze, hogy a nyelvi emberi jogok megfogalmazásában tekintettel kell lenni (különféle szinten) a kétnyelvű emberekre és azok csoportjaira, mégpedig messze túlmenően azon, amit a nyelv szimbolikus funkciói igényelnek; vagyis figyelembe véve a nyelv valamennyi funkcióját a megismeréstől az interkulturális kommunikációig. Ez röviden azt jelenti, hogy valamennyi társas nyelvészeti problémát, feladatot úgy szükséges szemlélni, megfogalmazni, szabályozni, hogy ebbe természetesen beleférjen minden kétnyelvű ember, illetve embercsoport. Mindez azonban nem teszi fölöslegessé, hogy egy adott etnikai-nyelvi kisebbségi csoport a saját szempontjából ne fogalmazza meg ezen a téren is – koherens módon – programját. (Egy közleményben pedig – egy szerzőtársammal együtt – kísérletet tettünk arra is, hogy lehetőleg valamennyi percipciálható kisebbségi csoport nyelvpolitikai kérdéseit áttekintsük: [IV:1/103].)

5. Egyéb (nyelvészeti) tevékenységem

5.1. A nyelv (elsősorban a magyar nyelv) leírása

Mint saussure-iánus (s mellesleg Eckhardt Sándor által oktatott francia szakos) magam számára ugyanolyan alternatívákat láttam már egyetemista koromban, mint később az egész (magyarországi) nyelvészet számára. (Természetesen a későbbiekben sokszorosára bővült és mindenféle újabb szempontokkal gazdagodott a nyelvészetről kialakult felfogásom.) Az egyik alternatíva a diakronikus nyelvtörténet vagy a szinkronikus

leíró nyelvész volt. Mivel az MTA Nyelvtudományi Intézetébe az akkori korszak legérdekesebb leíró nyelvészei – Szabó Dénes és Deme László – révén kerültem be, s ott volt középiskolai magyartanárom, Tompa József osztályán kezdtem dolgozni, hamar eldőlt számomra ez az alternatíva. Hiába tanultam kiváló magyar nyelvtörténetet Bárczi Gézától, majd Pais Dezsőtől, illetve romanisztikát Tamás Lajostól és Gáldi Lászlótól, a munkahelyemen erre nem volt szükség. (Megjegyzem, hogy ez nem volt egészen ellenemre, mert a magyar nyelvtörténeti kutatásokhoz – az akkori véleményem szerint – szükséges uralisztikai ismereteknek nem voltam birtokában; ez a felfogásom annak alapján alakult ki, hogy ezzel ellentétben a romanisztikához szükséges latin ismeretekkel rendelkeztem.) A későbbiek során azonban rájöttem arra, hogy a magyar nyelvjárások változatos anyaga voltaképpen hasonlít az újlatin nyelvekből meg tapasztalt – komplex: egyszerre diakrón, szinkrón és komparatív – nyelvi konstellációhoz.

Itt tartom szükségesnek megjegyezni, hogy a magyar nyelvjárások kutatása, annak elméleti kérdései, a szöveggyűjtés (beleértve annak módszertanát), a gyűjtött szöveg gépi rögzítése másfél évtizedig foglalkoztatott [IV:1/2], [VII:6/5]. Ez lett az alapja a későbbi szociolingvisztikai és élőnyelvi témákkal kapcsolatos nézeteimnek és tevékenységemnek. (Hutterer Miklóssal együtt német, jiddis és lovári szövegeket is gyűjtöttem, s Pavel Ondrus pozsonyi kollégával magyarországi szlovák nyelvjárási szövegeket is.) (S itt jegyzem meg, hogy minden számomra elérhető nyelvnek az etimológiai szótárait nagy gyönyörűséggel forgattam egész életemben, saját magam azonban minimális mértékben tudtam ezeket gyarapítani.)

Leíró nyelvtani munkásságom első éveiben *A mai magyar nyelv rendszere* című összefoglalást készítő „akadémiai nyelvtan” munkaközösségének tagja voltam, aki minden egyes elkészült fejezetet elolvasott, minden vitán aktívan részt vett, de nem jutott neki saját fejezet (viszont én lettem a kétkötetes mű technikai szerkesztője [V/1]). A munkaközösség átélte a megújított hagyományos nyelvészet több – önmagával vitatkozó – szakaszát, amelynek alapján lehetségesnek látszott az elkészült műre címként ráírni azt, hogy *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan.* – A kézirat leadása előtti utolsó pillanatban derült ki, hogy a „szótani bevezetés” nem készült el; nekem kellett elkészíteni [II/1]. (Tompa József segítségével meg is írtam.) Ezt megelőzően egy Lipcsében megtartott nemzetközi szimpóziumon már valamennyire foglalkoztam a témával; innen ered a szótár (szókincs és szóalaktan) iránti érdeklődésem.

Munkaközösségi tagként kaptam azt a feladatot, hogy kidolgozzam – a leíró nyelvtan egyik háttérmentálataként – a vegyes hangrendű magyar szavak toldalékainak illeszkedési szabályait. Mint ismeretes, ezekben az esetekben az alapforma vagy „mély hangú”, vagy „ingadozó” illeszkedés volt. Én elsősorban a több szótagra kiterjedő toldaléktömb hangrendi illeszkedése iránt érdeklődtem, s természetesen igyekeztem változatos anyagot gyűjteni az ingadozó példákra. Az egyik tapasztalt kollégának az volt az elgondolása, hogy (eufóniai okokból) csökkentjük az „e”-féle elemekkel való illeszkedést. (Ez a szempont elsősorban a normatív nyelvészet egyik változatában rendjén is lett volna. Ennek az eufóniai szempontnak egyik előfutára Arany János volt nevezetes javaslatával: *fölmegy*, de *feljön*. Emellett – emlékezetem szerint – ekkortájt kezdett kibontakozni Bodolay Géza küzdelme a zárt *ë* használatának és jelölésének érdekében.) Az tehát, hogy én az utolsó szótaghoz történő illeszkedés szabályára

konkludáltam, némileg meglepetést okozott [IV:1/1]. (Ezt a következtetést Papp Ferenc könyvében már teljesen elfogadta; s ezen a nyomon (is) haladtak a későbbi finomabb eszközökkel dolgozó kutatások.)

S ezenközben megfigyelhető volt a magyarországi nyelvészetben belül is az a „modernista fordulat” (lásd fentebb), amelynek résztvevője, egyik kezdeményezője és szervezője voltam (valamint folyamatos elszenvédője is, ez utóbbi szerepről a konklúzióban szólok néhány szót). Létrejött az MTA Nyelvtudományi Intézetén belül egy olyan részleg, amelynek a magyar nyelv generatív nyelvtanát kellett volna elkészítenie. Ez a tudományos intézmények önigazoló szervezési elvének (a „big science”-et imitáló tervmunkáknak) a következménye volt. Magamra vállaltam – másokkal párhuzamosan – a generatív nyelvészet első magyarországi bemutatását, sőt az Antal László egyik ragyogó deskriptív nyelvészeti művével való konfrontálódást is. Ekkoriban rendkívüli közvetlen hatás ért az akkori NDK-beli Arbeitsstelle Strukturelle Grammatik részéről, de lassanként a generatív megközelítés világszerte sztenderdnek tekinthető többségi nyelvészeti irányzattá vált, az addigi avantgarde jellegű tevékenységből. A generatív nyelvészetben akkoriban már nem ilyen jellegű művekre lett volna szükség. Erre nem sokkal azután jöttem rá, amikor megjelent az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VI. köteteként az *Előkészítő dolgozatok „A magyar nyelv generatív nyelvtana” témaköréből* alcímmel az említett „tervmunka”. (Dezső László, a szerzői kollektíva mondattanos specialistája meg is írta, hogy voltaképpen én voltam a team egyetlen „generativistája”.)

Munkám abban állt, hogy a Jakobson(–Fant)–Halle által kidolgozott keretet és sok minden egyéb szempontot figyelembe véve (a) felvázoljam magyar nyelven a generatív szintaxissal kompatibilis egyetemes fonológiai keretet, s ebben a keretben kísérletet tegyek (b) a mai magyar nyelv fonológiai rendszerének felvázolására, (c) a magyar szóalaktan egy kiragadott részletének bemutatására. Mivel a generatív nyelvreírásen belüli vizuális metaforában a szintaxis áll középütt, illetve „fent”, innen adódott tanulmányom címében az „alsóbb nyelvi szintek” [II/5], [IV:1/10]. Ez a mű – különösen a (b) pontbeli magyar fonológiai rendszer – huzamosabb ideig az úttörő vállalkozásnak kijáró figyelemben részesült. Ma már elsősorban tudománytörténeti értéke van; bár bizonyos vonásai alapján egyes alkalmazások (elsősorban afázia-kutatásbeli alkalmazás) számára ma is hasznavehetőnek látszik. A magam részéről két területen próbáltam alkalmazni: (a) a magyar betűrendszer grafematikai szerkezetét tanulmányoztam [IV:1/29], (b) illetve a magyar nyelv asszonánc-rendszerének egy régebbi vizsgálatát (amelyet történetesen Arany János költő és filológus készített) próbáltam újraértelmezni ebben a keretben [IV:1/14]. Mindkét alkalmazási kísérletet az tette lehetségessé, hogy az általam művelt fonológiai keretben nem a fonémának, hanem a fonematikus megkülönböztető elemeknek [angolul: distinctive features] van operatív fontossága. (Itt jegyzem meg, hogy ennek az elemzési technikának – amely voltaképpen „komponenciális elemzés” – másféle nyelvészeti feladatok megoldásában is hasznát vettem.) Végül megjegyzem, hogy a fonológiának ezt a fajtáját előadtam Pécsen, Újvidéken és New Brunswickban is, arra azonban nem gondoltam, hogy rendszeres formában kifejtsem. Nem ez volt a dolgom.

Kisebbségi figyelmet keltett terjedelmes tanulmányomnak a morfológiai része [II/5], [VII:1/7], illetve az agglutinációról szóló közleményem [III/5]. A sorsom úgy alakult, hogy immár két és fél évtizede ezt adom elő a pécsi egyetemen. Ezen a mutatóványon kívül feldolgoztam a magyar morfológia számos egyéb problémáját. (Ebből az utolsó

években négy részlet meg is jelent: [VII:1/14–17].) Ezek a részletek is mutatják, hogy voltaképpen nem törekszem rendszeres morfológia kidolgozására sem; mindössze a magyar szakos egyetemi hallgatók számára szeretném összeállítani mindazokat a morfológiai jellegű kisebb fejezeteket, amelyek a későbbi iskolai oktatásuk számára alapnak tekinthetők. (A magyar egyeztetés kérdéseiről írt rövid írásom voltaképpen a morfológia és a szintaxis kapcsolatával foglalkozik, s örömmre szolgált, amikor kiderült, hogy más is megértette: voltaképpen a nyelv „manifeszt” és a mondat felszíni szerkezete szempontjából „rejtett” egységeinek viszonyáról van szó [IV:1/5].)

A magyar nyelv mondattana keretéhez kapcsolódik – Dezső Lászlóval együtt írt – két nyelvtipológiai írásunk a topic/comment témájáról [IV:1/12], [III/9]. Ma már ennek is inkább előfutár-értelme lehet. (A két írás közül az egyik megjelent angolul is; a másik csak angol nyelven olvasható. Az utóbbiban kísérletet tettünk a témának szemiotikai irányban való kiterjesztésére.) Foglalkoztatott a szótárnak [IV:1/9] és a nominális mondatnak [III/2], [IV:1/11] a problémája a generatív nyelveírásban.

Külső megbízás folytán készítettem a hatvanas évek végén egy teljes francia morfológiát, amely különböző okok miatt nem jelent meg. Ez azonban alapul szolgált arra, hogy a magyar és francia morfológia összehasonlításával is foglalkozzak. Ebben a témakörben azonban mindössze egy írásom jelen meg [IV:2/4]. (Megjelent még másik ilyen kontrasztív írásom is, ebben a két nyelv rokonsági terminológiáját vettem össze: [IV:1/24].) – A francia nyelvvel kapcsolatban foglalkoztatott a kontrasztív nyelvészet számos vonatkozása; erről egy tanulmányt készítettem [IV:1/39], valamint *Studia comparationis linguae hungaricae* című sorozatot szerkesztettem [V:2/2] és [VII:5/7].

Ennek a résznek az lehet a tanulsága, hogy a nyelvészetben – s gondolom más humanista diszciplínában is – koronként változik annak az optima, hogy ki milyen széles tematikát művel, illetve hány és milyen témát vesz elő. Amikor elkezdtem ezen a téren dolgozni, akkor még sokkal nagyobb volt a kutató tematikai szabadsága; amióta professzionalizálódott a nyelvészet is, azóta ilyesmit nem nagyon lehet és nem is tanácsos csinálni, mert nem kumulálódnak a látható eredmények. (A láthatatlan eredmények, persze, gyarapodnak, s ennek a felsőoktatásban több az előnye, mint a hátránya.)

Másik – pozitív – tanulság az lehet, hogy egy adott tudománynak a fejlődése szempontjából centrális „paradigmatikus” ágazatát (mint a modern nyelvészet esetében a szintaxist) elkerülhetetlen megismerni (akkor is, ha azt nem kívánjuk aktívan művelni): (a) a korszak egyéb produktumainak megértése szempontjából, (b) az interdiszciplináris alkalmazások szempontjából.

5.2. Az „általános nyelvészet” problémája

Előrebocsátom, hogy soha nem tekintettem magam főhivatású általános nyelvésznek semmilyen szempontból sem.

Annak idején, amikor a nyelvészet közelébe kerültem, akkor az általam megfigyelt összefüggésekben az „általános” arra utalt, hogy nem „különös” (speciális), vagyis nem egy nyelvjárásra, nem egy idiómára, nem egy nyelvcsaládra, hanem általánosságban véve az emberi nyelvre vonatkozik. (Ferdinand de Saussure-nek például – aki eredetileg indogermanista nyelvész volt – egyik professzori funkciója volt hallgatóit bevezetni az általános nyelvészetbe, mint ahogyan őt is bevezették abba Lipcsében.)

Magyarországon a harmincas években alapítottak külön tanszéket a budapesti egyetemen az általános nyelvészet és fonetika számára; ez 1949 és 1957 között szünetelt Laziczius Gyula nyugdíjazása folytán. Az újonnan alapított tanszék neve is „Általános nyelvészeti [és Fonetikai]” lett, majd először „Általános nyelvészeti”-re, utóbb „Általános és alkalmazott nyelvészeti”-re változott. Az MTA Nyelvtudományi Intézetén belül időnként működtek általános nyelvészeti munkaközösségek, csoportok, illetve egy ideig egy külön osztály is.

Lassanként kialakult az a felfogásom, hogy az *általános nyelvészet* műszó (a főntebbi értelemben) egy túl nagy léptékű térképhez hasonlóan funkcionál: (a) azonosíthatók benne a legkiemelkedőbb témák, (b) de csak kiindulópontot – s nem receptet – nyújthat a nyelvészeti vizsgálódásokhoz. A későbbiekben előtérbe került a *nyelvelmélet* műszó (a részben az *általános nyelvészet* műszó színvonaljaként, (b) részben a *nyelvfilozófia* riválisaként. (Tudományelméleti szempontból, természetesen, a *nyelvelmélet* kifogástalan műszó, amely azonban egyúttal implikál egy meta-teóriát is.) Én ebben a (saját magam számára kialakított) kontextusban kezdem el a figyelemmel kísérrni (amíg tudtam) ennek a diszciplínának a fejlődését. A magam szerepét leginkább a figyelemfelkeltésben, közvetítésben és meghonosításban láttam. Természetesen mindennek a nagyobb, fontosabb kontextusa a nyelvészetnek (és ezen belül a magyarországi nyelvészetnek) az utolsó fél évszázada, azon belül is elsősorban a „modernista fordulata” volt.

Voltaképpen magyar nyelvészeti munkásságomban is arra törekedtem, hogy valamilyen módon jelen legyen az „általános nyelvészeti” szempont: [III/1], [III/5], [IV:1/9–12], [IV:1/15–19], illetve [VII:1/14] és [VII:1/17]. Elsősorban általános nyelvészeti indíttatású külön írásom kevés volt: [IV:1/3] és [III/50], illetve még [VII:6/18] és [VII:6/25].

Az MTA Nyelvtudományi Intézetén belül indított *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* című sorozatnak hosszú időn át felelőse voltam [V:2/1]. Külön megemlíthetőek „általános nyelvészeti szempontból” a sorozatnak a következő kötetei (amelyek egyik szerkesztője voltam): [V:1/6], [V:1/18], [V:1/22–23], [V:1/25] és [V:1/27].

A hatvanas-hetvenes években írtam több idevágó recenziót a következő témákról: két közép-európai induló sorozat [VI/28–29], U. Weinreich [VI/16], S. Saporta [VI/30], E. Bach [VI/32], N. Chomsky [VI/35], Laziczius Gyula [VI/37], E. Benveniste [VI/38], P. Ronai [VI/41], Károly Sándor [VI/43], W. Dressler [VI/45] és Kelemen János [VI/47], majd később J. Vachek [VI/49]; illetve egy cikksorozaton belül: W. Steinitz [VII:2/7]. Ezt a listát félig-meddig a véletlen állította össze; a benne szereplő nyelvészek nem is mérhető össze, s nem feltétlenül legjellemzőbb művükkel foglalkoztam. (Itt jegyzem meg, hogy az egyes személyekhez kapcsolódó – általában tudománytörténeti ihletésű – írásaiban is egyik jelenlévő szempont volt az általános nyelvészet.) Ezzel a bemutatón (s ezen belül kritikai) szándékkal készült az általam szerkesztett antológiák egy része (még akkor is, ha volt egy speciális szakterületük): [V:1/8], [V:1/13], [V:1/14], [V:1/20] és [V:1/28]. Ide tartozik voltaképpen Lotz János [V:1/17] és Roman Jakobson [V:1/4] és [V:1/24] műveinek magyar kiadása is.

Alkalmazott nyelvészeti, illetve ezen belül külön is a nyelvi neveléssel foglalkozó írásaiban egy részében is felhasználtam az általános nyelvészeti kereteket: az anyanyelvi neveléssel [IV:1/43], az idegen nyelvi neveléssel [IV:1/65] és [IV:2/6] kapcsolatos;

a nyelvi jövőképre vonatkozik [IV:1/46] és [IV:1/78], a szaknyelvekkel kapcsolatos [IV:1/61]. Ide helyezhető az első magyarországi általános és alkalmazott nyelvészeti egyetemi szak tanrendjének elkészítése és kiadása [VII:3/5].

Végül megemlítendő, hogy egy időben viszonylag több általános nyelvészeti indíttatású vitában vettem részt: [VII:4/1–6] és [VII:4/8–9]. (S egyes általános nyelvészetinek tekinthető nézeteimet az egyik – velem folytatott – terjedelmes interjúban vázoltam: [F/3].)

A fentiekben referált tételek egy részének nem volt irányzatokkal kapcsolatos töltése. Természetesen egyre inkább kirajzolódott az a „tudománytörténetileg” azonosítható kezdőköröm, ahonnan kitekintve törekedtem saját nézeteimet kifejteni, illetve mások nézeteit továbbítani vagy kommentálni. Ez a kör tartalmazta de Saussure-t, a prágai nyelvészetet, Roman Jakobsont, más amerikai, francia, magyar és egyéb országbeli nyelvészeket, valamint a generatív nyelvészet első évtizedét. Saját magam számára – valamint amennyiben tanítottam, akkor a hallgatóim számára – arra törekedtem, hogy a nyelvészet kereteit, alap-problémáinak gyűjteményét, valamint néhány klasszikus megoldási változatát rögzítsem. S ugyanakkor jeleztem, hogy egy tudományos diszciplína alakulása nyitott és flexibilis saját határain belül és azon kívül is.

Bármilyen nyelvészeti tevékenységgel összeférhetőnek, bármilyen nyelvészeti tevékenység egyik lehetséges (de nem kötelező) részének tekintem az „általános nyelvészeti” jellegű érdeklődést. Bizonyos szempontból ez bevezetés, előkészítés minden egyéb témakörrel való foglalkozáshoz.

5.3. A szociolingvisztika problémája

Amikor elkezdtem a szakmát tanulni, akkor ebben a formában még nem létezett a nyelvészetnek ez az empirikus fejezete. Megtalálható volt a társadalmi vagy társas nyelvszemlélet a nyelvjáráskutatásban (a „nyelvatlasz-nemzedék” kutatásaiban), a dialektológiának a néprajzkutatással érintkező részében (amit neveznek etno-lingvisztikának is), továbbá a nyelv művelésben, egyes anyanyelvi neveléssel kapcsolatos elképzelésekben, valamint a szociálpszichológiában.

Német nyelvterületen már ismeretes volt a nyelvészociológia. S több nyelvészeti forrásból vált nyilvánvalóvá, hogy a nyelvészet ugyanúgy elkezdett szociologizálni, mint a XX. század első felében több egyéb létező tudomány, illetve kialakulóban levő diszciplína. Amikor az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* VIII. kötetének azt az alcímet adtuk, hogy *Nyelv és Társadalom* [V:1/6], akkor kiderült, hogy az akkori magyarországi kutatók (előző nemzedékbeli mestereikkel együtt) figyelemmel voltak a társadalmi szempontokra nyelvészeti tevékenységük céljában és anyagában is. De hogy mennyire osztatlan volt akkor ez az összeállítás, az is mutatja, hogy én például a magyar rokonságnevek rendszeréről írtam [IV:1/23], igaz, hogy az akkoriban még szokatlan „komponenciális elemzés” segítségével.

Külföldi tanulmányútjaim során megismerkedtem különféle szociolingvisztikai kutatókkal és munkálatokkal. Innen ered az, hogy két nemzetközi szociolingvisztikai folyóirat számított rám valamilyen formában [V:4/11] és [V:4/13].

Saját hozzájárulásom ezen felül az iskola nyelvével [VII:6/9], a nyelvjárási szövegek hangfelvételével [VII:6/5], részben a nyelvtervezéssel [III/19], a külföldi magyaroktatás szociolingvisztikájával [IV:2/14], a *Magyar Nyelvőr* nyelvjárási gyűjtőpályázatával

[VII:3/3], végül a színpadon hallható nyelvjárási beszéddel [VII:6/2] foglalkozik. Ez nem is mind igazi szociolingvisztika. S ha még hozzávesszük, hogy a *Magyar Nyelvjárások Atlaszá*nak, valamint Véghe József *Őrségi és Hetési Regionális Nyelvatlaszá*nak ellenőrzése és belső munkálatai során mennyit foglalkoztam voltaképpen idevágó feladatokkal, akkor ezzel nincsenek arányban a szakterületen megjelent publikációim. Kétségtelen viszont, hogy az élő nyelv megismerésében pótolhatatlan tapasztalatokat szereztem a magyar (és nemcsak magyar) nyelvjárási terepmunkám során.

Leginkább ide sorolható friss érdeklődésem a „gender”-nyelvészet iránt (annak emberjogi vonatkozásaival együtt) [VII:4/12].

A diszciplína magyarországi meghonosításához tartozik egy (teljesen) szociolingvisztikai antológiának [V:1/14], valamint egy (részben) szociolingvisztikai gyűjteménynek [V:1/20] a közreadása. Ide kapcsolódik recenzióim egy része: egy dialektológiai folyóiratról [VI/1], spanyol [VI:7], román [VI/11], német [VI/17–18] és francia [VI/23] dialektológiai művekről, illetve egy erdélyi magyar nyelvjárási monográfiáról [VI/36].

A fenti sajátos hozzájárulásom tanulsága feltétlenül pozitív volt. Kamatozott az alkalmazott nyelvészetnek szinte valamennyi ágazatában, továbbá a kommunikáció minden vonatkozásában. A nyelv társas szemlélete pedig olyan szilárd fogódzót jelent azóta is számomra, amely elméletileg azonos szintű a nyelv jelszerűségével, rendszerűségével, és az alkalmazások jelentős részében (és az azokat körülvevő aktivitásban) legjelentősebb mozzanata a nyelvvel kapcsolatos szemléletnek.

5.4. A nyelvészet/nyelvészek története

A nyelvészet történetével pályám elején valószínűleg ugyanannyit foglalkoztam, mint bármely másik kollegám. Személyes okokból írtam három nyelvészről: (a) Rubinyi Mózes – mint a régi *Nyelvőr* törzsgárdájának tagja – kért meg mint az új *Nyelvőr* segédszerkesztőjét [VII:2/1], [VII:2/5]; (b) Hegedüs Lajos fonetikusától sokat tanultam a nyelvjárási hangfelvételek készítése terén; megtiszteltetésnek tartottam, hogy Sever Pop (a Louvain-ben megjelenő *Orbis* folyóirat számára) tőlem kért Hegedüs Lajosról nekrológot [VII:2/2]; (c) Juhász Jenő pedig – finnugor nyelvész létére – orosz tanárom volt az egyetemen [VII:2/3]. Ezek egyedi írások: az adatok mellett bennük található a junior kolléga tisztelete.

A fordulatot Uriel Weinreich hozta [VI/16], az ő nyelvtudomány-történeti kurzusát hallgattam a Columbia Egyetemen az 1964/65. tanév őszi szemeszterében. Erre készítettem egy angol nyelvű tanulmányt Geleji Katona István munkásságáról (amit majd magyarul publikálok megfelelő alkalommal), valamint egy recenziót (ami meg is jelent [VI/31]). Azóta foglalkozom a nyelvészet, illetve nyelvészek történetével. A nyelvészet történetében igen nagy hatással volt rám Vekerdí László tudománytörténeti munkássága (tanítványáéval, Terts Istvánéval együtt). A nyelvészek (és más szakmabéliek) portréinak felvázolásában, megrajzolásában T. A. Sebeok *Portraits of Linguists* című műve volt az orientációs pontom.

Idevágó írásaim nagyobb részt személyekhez kapcsolódnak, kisebb mértékben a magyarországi nyelvészet történetéhez. Ezeket kiegészíti néhány idevágó recenzióm.

A hangsúlyt a személyekkel foglalkozó írásaimra tenném. A legtöbbet olyanokról írtam, akiket személyesen ismertem és nagyra becsültem. Két volt tanáromnak – Lotz

Jánosnak [VII:2/9], [VII:2/28] és Roman Jakobsonnak – a műveit külön kötetekben is kiadtam (szerkesztettem utószavakkal és bibliográfiákkal).

A személyekkel foglalkozó írásaim műfaja is eltérő. Nekrológot készítettem – a már említettekén kívül – Kniezsa István szlavista professzorról [VII:2/4], Eckhardt Sándor franciaprofesszorról [VII:2/6], Végh József magyar dialektológusról [VII:2/15] és Szende Aladár anyanyelv-pedagógusról [VII:2/23], valamint – azt hiszem, hogy a szakma történetében először – az MTA Nyelvtudományi Intézet két adminisztratív munkatársáról: Brunner Aurélnéről és Szentgróti Árpádnéről [VII:2/11].

Életművét igyekeztem különféle formában (illetve speciális kiindulópontból) bemutatni [itt betűrendben:] Antal László általános nyelvésznek [VII:2/26], Arany A. László felvidéki magyar fonológusnak [VII:2/8], ismételten Eckhardt Sándornak mint saussure-iánus grammatikusnak [IV:1/89], Fabricius-Kovács Ferenc finnugrista és szlavista nyelvésznek és kommunikációkutatónak [IV:1/59], [III/16], Fónagy Iván fonetikusnak és költőnyelv-kutatónak [VII:2/27], Gáldi László romanista nyelvésznek [VII:2/18], Hankiss János franciaindólm-történésznek és kultúrdiplomátának [VII:2/13], Hutterer Miklós ausztriai magyar germanistának [VII:2/21], Karácsony Sándor pedagógiaprofesszornak [VII:2/20], Laziczius Gyula általános nyelvésznek [VII:2/16], Alexandru Rosetti román nyelvésznek [III/33], Wolfgang Steinitz elsősorban finnugor – németországi – nyelvésznek [VII:2/7], Szentágothai János agykutató orvosnak [VII:2/25], Tamás Lajos romanistának [VII:2/10], valamint Telegdi Zsigmond általános nyelvésznek és orientalistának [VII:2/14]. Mindannyiukat jól ismerem (Laziczius Gyula kivételével, akivel csak telefonon beszéltem); ismeretségünk számomra tudománytörténeti tanulságokkal is járt; de ez nem az a hely, ahol erről bővebben kellene szólnom. S természetesen jól ismerem azokat a most is élő kollégákat, akikről valamilyen alkalomból írtam (az ő nevüket nem sorolom fel); vö. [VII:2/12], [VII:2/19], [VII:2/22] és [VII:2/24]. Az én számomra nyilvánvaló, hogy ezek a különféle portrék közelítik az összetett korrajzot. Ez azonban inkább „histoire contemporaine”, bár ahogy múlik az idő, egyre inkább valóságos történelemmé válik.

Két interdiszciplináris klasszikusról – J. A. Comeniusről [III/41] és Brassai Sámuelről [VII:2/17] – írtam „mint alkalmazott nyelvészről”. Mindketten világszinten voltak úttörők és újítók az én diszciplínám – az alkalmazott nyelvészet – szempontjából is. Simonyi Zsigmondról, a professzionális magyar nyelvészet egyik alapítójáról – különleges okok miatt – csak egy vázlatos előszót tudtam eddig közzétenni [VII:5/21]. Megjegyzem még azt is, hogy Arany János asszonánc-elméletének kidolgozásához meg kellett próbálkoznom a költő nyelvészetét beleilleszteni egy felvilágosodás-korabeli poétikai hagyományba [IV:1/14].

Problémákat próbáltam összegyűjteni, majd történeti összefüggésbe helyezni (továbbra sem felejtkezve el a szereplőkről). Első idevágó írásom 1975-ben a magyarországi nyelvészet bemutatására törekedett egy magyar emigránsok által szervezett konferencián [III/10]. Hasonló célt próbáltunk elérni szerzőtársammal a japán közönség számára [III/17]. Egy – nemcsak nyelvész – olasz közönség számára a XX. századi magyar nyelvészetet korszakonként igyekeztem „össz-történeti” paradigma keretében bemutatni [III/45].

Ezen a téren összefoglalásnak (olvasható szintézisnek) tekintem a magyarországi (elsősorban magyar nyelvre irányuló) nyelvészet Budapesti Iskolájának történeti elemzését [III/43].

Egyetlen valóban diakrón nyelvészettörténeti vázlatom a Sajnovics-émlékülésen hangzott el [IV:1/31].

S nemrég kezdtem el [IV:1/104] – majd ezzel a „rövid értekezéssel” folytatom – a magyarországi alkalmazott nyelvészet történetének áttekintését.

Recenzióim közül a következő ötöt említem nyelvészettörténeti szempontból: a „kar-teziánus” nyelvészetről [VI/35], a „poszt-karteziánus” nyelvfilozófiáról [VI/47], a magyar felvilágosodás lexikográfiájáról [VI/9] írtam, valamint egy, magáról a nyelvészet történetéről írott könyvet [VI/31] próbáltam bemutatni. S nemrég recenzeáltam egy könyvet, amely a harmincas évek sajátos magyarországi paradigmáját mutatja be [VI/55].

Azt a kérdést szoktam kapni, hogy mikor (és ha mégsem, akkor miért nem) írok összefoglaló nyelvészettörténetet (akár csak annak magyarországi szeletét). A válaszom egyszerű: az ilyesmi a XX. század utolsó harmadában és a XXI. században csak kollektív munka formájában képzelhető el. Viszont portréim közzétételét tervezem.

Munkásságom ezen részének talán az lehet a tanulsága, hogy nagy türelemmel és empátiával kell megérteni (a megértésre törekedni) a tudománnyal (az én esetemben elsősorban nyelvvel) foglalkozó embereket. El kell fogadni azt, hogy ez a tudomány sem nyílegyenesen halad előre, hanem sokféle úton, köztük kiterő ösvényeken is. Kiderül azonban, hogy vannak maradandó értékek: megkerülhetetlen klasszikusok, akiknek nemcsak az eszméi, hanem egész munkásságuk (benne megismételhetetlen személyük) is tanulságos. Kellő figyelemmel azonban valamennyi kolléga életművében fellelhetők emlékezésre méltó értékek.

5.5. Szerviz-feladatok a nyelvészet körül

A „szerviz-feladatok” ideiglenes műszóval a tudományos kutatást körülvevő tevékenységi gyűrűt értem. Ez nem csupán „tudományszervezés” (bár az is része ennek a térnek), mivel különféle szertágazó tevékenységekről van szó. Szinte reménytelen mindezek kimerítő felsorolására törekedni. Néhány jellemző példát igyekszem találni, amelyek alapján föltehetően közelebb juthatunk konstansok megtalálásához. (Paradox módon ennek a tevékenységnek a köréből vagy nincsenek külön közlemények, vagy – amennyiben akadnak – ezek olyan röviddek, hogy nem kerültek be a bibliográfiámba.)

Elég hamar az MTA Nyelvtudományi Intézetébe kerültem, s bruttó 40 évig ez volt a munkahelyem. Az Akadémia akkoriban (vagyis az 1950-es években) még nem volt kettéválasztva testületi és szakigazgatási részre: a Nyelvtudományi Intézet az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztálya alá tartozott. Egészen pontosan a föl-jebbvalók csoportjába tartozott (a) nagy kérdésekben az Osztályt irányító „osztály-vezetőség”, (b) nyelvészeti szakkérdésekben a Nyelvtudományi (Fő) Bizottság (s alkalmanként egyéb bizottságok), (c) bizonyos egyéb kérdésekben (amelyek határait az egyszerű munkatársaknak nem sikerült kiismerni) az Osztály titkársága, (d) valamint az Osztály nyelvészeti referense. S megvolt az Intézet viszonylagos autonómiája is (a gazdasági szervezetekhez hasonló belső helyi szervezeti testületekkel). Mindeh-hez járult a Magyar Nyelvtudományi Társaság (vezetősége és választmánya), amely rezzenéstelenül folytatta a XX. század első évtizede óta folyó szervezeti belső életét.

Ezek mellett igen nagy szerepe volt a folyóiratoknak: a legnagyobb presztízsű a Magyar Nyelvtudományi Társaság folyóirata, a *Magyar Nyelv* volt, amelyet kezdeteitől fogva a budapesti egyetemen szerkesztenek. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében

szerkesztették (a) (1954-től évtizedeken át) a *Magyar Nyelvőrt*, az MTA Nyelvművelő Bizottságának a folyóiratát (ennek én két évig részt vettem a szerkesztésében), (b) a *Nyelvtudományi Közleményeket*, amely hivatalosan az MTA Nyelvtudományi Bizottságának folyóirata volt, (c) az *Acta Linguistica Hungaricát*, az Akadémia idegen nyelvű folyóirat-flottájának nyelvész tagját (amelynek szerkesztésében részt vettem néhány évig a technikai szerkesztő helyetteseként), (d) A *Nyelvtudományi Intézet Közleményei* című nyelvészeti dokumentációs folyóiratot, amely 1956-ban megszűnt, (e) végül 1963-tól az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* című sorozatot (amelynek hosszú időn át voltaképpen ügyintézője voltam). Emellett időlegesen voltak egyéb kiadvány-sorozatok is, ezek között én (f) a *Studia Contrastiva* sorozatszerkesztője voltam. De itt szerkesztette Imre Samu – aki évtizedeken át az Intézet belső életének egyik meghatározója volt – az Anyanyelvi Konferencia Védnöksége (most A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága) folyóiratát, a *Nyelvünk és Kultúránkat*.

Az Intézet tehát – a budapesti egyetem magyar nyelvészeti részlegeivel karöltve – lényegében a magyarországi (és nemzetközi) magyar nyelvészet központjaként működött. Ehhez a munkatársi körhöz, kiterjesztett tevékenységi zónához voltaképpen még hozzátartozott a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (testületeivel és periodikáival), valamint a Magyar Rádió és a Magyar Televízió nyelvi műsoraival.

Ez a szervezeti rendszer áttekinthető volt – azzal együtt, hogy a működésének nagy része informális szabályok és kollegiális szívességek keretében zajlott. Rendkívüli koncentrációt tett lehetővé; aki belekerült (mint én is), nagyon sokat tanulhatott (szintén informális keretekben). Mindez a szervezési feladatokba bevonható munkatársak számára nemcsak sok lehetőséget nyitott, hanem kockázattal is járt: a sehol sem elszámolható idő a tudományos kutatás számára szükséges kiegészítő feladatokra ment el. S mivel az akkori tudományos kutatóintézeti szervezetben nem volt sem nemzetközi reszort, sem igazi sajtó-felelős, illetve PR-feladatkör, ezért ezek a szerviz-feladatok is a kutatókra hárultak (elég nagy mértékben énám is – vagy három évtizeden át). A nemzetközi tevékenységnek volt egy olyan aspektusa, amelyik szinte feledésbe merült a fordulat óta: a közép- és kelet-európai testvér-intézményekkel (egyáltalában nyelvész kollégákkal) kialakult együttműködés; ennek révén eljuthattak a munkatársak több szomszédos ország kutatóintézetébe (ami összességében valahogy kárpótolta azért, hogy az intézetek el voltak zárva tudományuk nemzetközi fejlődésétől).

A szerviz-funkciókhoz tartozott az is, hogy a Nyelvtudományi Intézet bevonta különféle „tervmunkákba” (ma már „projekt”-nek nevezik ezeket) az egyetemek és főiskolák nyelvészeti tanszékeit és azok oktatóit (főleg azokat, akiknek akkoriban nem nagyon volt más lehetőségük anyagilag is támogatott kutatási feladatokban részt venni). Ennek révén az Intézet mentesült az adatgyűjtés egy részétől, a bevont tanszékek és oktatók pedig bekapcsolódtak az országos központ munkájába. Én magam – különféle szerepekben – részt vettem ilyen együttműködések szervezésében: hosszabb-rövidebb ideig a gyakorisági szótár, a tájszótár, a kontrasztív nyelvészeti téma, illetve az Intézetben folyó anyanyelvi nevelési kísérlet projektumaiban.

Mindezekhez hozzájárult az Intézet szerepe a saját falait messze áttörő belső (elméleti) továbbképzési célú előadások rendezésében, kisebb-nagyobb munkaértekezletek rendezésében (egyedül vagy más szervezetekkel kooperációban), valamint a Magyar Nyelvtudományi Társasággal együtt rendezett (magyar) nyelvészkongresszusok ren-

dezésében. Nagyon sok ilyen tudományos rendezvényben vettem részt vagy intézeti munkatársként, vagy valamelyik akadémiai testület tagjaként.

Életrajzom évtizedeken át összefonódott az MTA Nyelvtudományi Intézetének történetével. Mindennek természetesen több a szervezeti tanulsága (aminek a levonása nem ennek az írásnak a feladata), mint a publikációkban közvetlenül realizálódó haszna. Jó ideig magam is fontosabbnak tartottam egy munkaértekezlet jó megszervezését (s az azon való részvételt), mint egy publikációt.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének a története az 1950-es években (s a következő négy évtizedben) szervezetében és személyi állományában a legnagyobb mértékben összekapcsolódott a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karával. A legtöbben – köztük én is – egy bizonyos életkorunkban különféle kurzusokat tartottunk (többféle minőségben is) a bölcsészkar egyes tanszékein (én a Magyar Nyelvtudományi Tanszék, az Általános Nyelvészeti Tanszék és a Szociológiai Tanszék keretében). Voltaképpen ez is a nyelvészet szerviz-feladatai közé tartozik (akárcsak a Tudományos Minősítő Bizottság nyelvészeti szakbizottságában végzett tevékenység). Ennek részletezése (beleértve a tanulságokat is) már nem ennek az összefoglalásnak a feladata.

5.6. Szemiotika

A szemiotikába ugyanúgy keveredtem bele, mint sok szinkrón nyelvész és másféle szakmák *kereső típusú* művelője: a nyelvészet elfogadása mellett valami általánosabb keretet kerestünk a jelekkel összefüggő jelenségek megismeréséhez, kezeléséhez. Egy „de Saussure utáni nyelvész” számára ez nem jelentett problémát. Nem csoda, ha a szemiotika interdiszciplináris mezejének a közepe felé egyre több az eredetileg nyelvész szakember.

A szemiotikát a Roman Jakobsonnal kapcsolatban állók fejlesztették nemzetközi együttműködéssel. Magyarországon Laziczius Gyula, illetve az Amerikában működő – magyar származású – Lotz János és Sebeok Tamás jóvoltából sokkal ismertebb volt a szemiotika, mint számos európai országban. (Sebeok egyébként az egész nemzetközi mozgalomnak is kiemelkedő vezetője volt sokoldalú kutatói pályája során.)

A továbbiakban megpróbálom a szemiotikának – Magyarországon is releváns – különféle aspektusait szétválogatni. (Ebben a keretben említem saját kontribúcióm is.)

Az általános jelelmélet: a szemiotika mint rendszer. Ebben a keretben két – társ-szerzős – írásom készült. A Horányi Özsébbel együtt szerkesztett és nemrég ismét kiadott könyv előszavában [V:1/13] azt igyekeztünk oppozíciók formájában definiálni, hogy „mi nem tekinthető szemiotikának”. Ez a – közvetett popperianus – megközelítés, természetesen, nem pótolhatja annak a kifejtését, hogy „mi is az a szemiotika”. Ezt a feladatot Voigt Vilmossal együtt írott cikkünkben [III/8], [IV:1/25] igyekeztünk megközelíteni, felvázolva alternatívák sorozataként a szemiotika mibenlétét. Mindkét írás az átlagosnál nagyobb figyelmet keltett, főleg a nem nyelvész olvasók körében. Ebbe a csoportba tartozik az egyik első magyar nyelvű szemiotikai tanulmánykötet társszerkesztése: [V:1/12].

Igyekeztem a fenti írásokban és másutt rámutatni arra, hogy a szemiotika bizonyos szakterületeken részlegesen „elméletpótló” funkcióval is rendelkezik. Ez természetesen attól is függ, hogy mit tekintünk elméletnek, illetve szükség van-e olyan szakterületeknek külön saját elméletre, mint például a fotográfia.

A magam részéről a szemiotikát – a komponenciális elemzéssel karöltve – három írásomban használtam: a magyar rokonságnevek elemzésében [IV:1/23], a majdú indiánok számrendszerének elemzésében [IV:1/37], valamint a magyar grafematika (vagyis írásrendszer) [IV:1/29] elemzésében. Az utóbbi szintén a komponensek (vagyis fonológiai megkülönböztető jegyek) elemzésére alapuló magyar fonológiai kutatásom meghosszabbításának is tekinthető; akárcsak a magyar asszonánccal kapcsolatos vizsgálódásom is. (Itt kénytelen vagyok részben megismételni a fentiekben már említett témát.)

A szemiotika azonban Magyarországon szintén generációs jellegű – avant-garde – mozgalom volt (a modern nyelvészettől némileg eltérő módon). Ebben az interdiszciplináris tevékenységben is részt vettem mind belföldön, mind külföldön. A későbbiekben igyekeztem ennek visszatekintő – részleges – krónikáját is felvázolni [IV:1/97]. A hetvenes években a világ különféle pontjain Braziliától Észtorszáig szinte azonos időben keletkeztek szemiotikai törekvések, amelyeket – a Jakobson körül csoportosulók – nemzetközi szervezetben fogtak össze saját folyóirattal és kongresszussal. Valamivel később alakult meg a Magyar Szemiotikai Társaság is figyelemre méltó tevékenységgel (felolvasó-ülések, konferenciák, kiadványok formájában). Magyarországon a mérhetetlenül gazdag ismeretanyagot felhalmozó néprajz és folklór ismereteinek rendszerezésében jelentett legtöbbet a szemiotika, ahogy azt a *Magyar Szemiotikai Olvasókönyv* alapján látom. (Megjegyzendő ezen a helyen, hogy a magyarországi szemiotikai mozgalom kibontakozásának idején sokan kapcsolatba kerültünk a rendszerelmélettel [angolul General System Theory] [IV:1/19], amely a modellálás révén mintegy folytatása volt a szemiotikának. Ebben a – szintén mozgalmoszerű – tevékenységben elsősorban műszaki és közgazdasági szakemberek vettek részt; de mellettük ott voltunk néhányan a humaniórák részéről is.) A hetvenes években foglalkoztatott szemiotikai keretben a kreativitás [IV:1/26], valamint a nyelv szemantikai és szemiotikai vizsgálatának viszonya [IV:1/30]; majd később a nyelvpolitikai diskurzus szemiotikája is [IV:1/86].

A szemiotikával foglalkoztam felsőoktatási tantárgyként is. A pécsi egyetemen közreműködtem a szemiotikának a magyar szakosok számára kötelező tantárgyként történő bevezetésében a nyolcvanas években, amikor még az egyetemek ezzel nem foglalkoztak. Magam nem adtam elő ezt a tantárgyat Pécsett. Amióta átalakult az egyetemi oktatás (egyrészt erősen központosították a követelményeket, másrészt magukra hagyták a diákokat a nem kötelező kurzusok felvételében), azóta a szemiotika kiszorult a jövőző magyartanárok képzéséből. Megmaradt a kommunikáció szakosok tantervében. Mivel a Zsigmond Király Főiskolán kommunikáció szakosokat is tanítok, ezért újra elővettem a szemiotikát. Számomra nyilvánvalóvá vált, hogy szemléletként, illetve kisebb mértékben módszerként érdemes a szemiotikát ebben a programban oktatni; a szemiotikának osztályozási rendszerként, illetve rögzített kategóriák terminológiájaként történő oktatását pedig a minimumra érdemes csökkenteni. (Megjegyzem, a *Fiatal Nyelvészek Munkaközösségének gimnáziumi magyar nyelvészeti kísérleti tananyagában* választható tantárgyként szerepelt a szemiotika is. Később megtudtam, hogy egy bostoni középiskolában sikeresen folyt ennek a tantárgynak az oktatása.)

A szemiotika körébe tartoznak még a következő tételek: a nyelvészeti poétikáról [VII:5/1] (amelyről más összefüggésekben is írtam), a montázsról [VII:5/5], valamint „a társadalmi tudat” vizsgálatában használt modellekről [VII:6/7].

Ennek az alfejezetnek nincs különösebb konklúziója, mivel elsősorban referáló céllal készült. Talán az lehet a tanulság, hogy az újítás szele sokfelől áradhat be egy országba. Ha ennek nincsenek külön akadályai (lettek volna, de az érdekelteknek sikerült ezeket kivédeni), akkor mindez tudományosan hasznos lehet a résztvevők számára. S egy interdiszciplináris mozgalomnak egyáltalában nem árt, ha ennek keretében különböző szakmák különféle szintű szakemberei szabadon, előírások nélkül találkozhatnak. Talán ez pótolta a mifelénk hiányzó klubéletet.

5.7. Kommunikációkutatás

A kommunikáció az én nemzedékem számára Karácsony Sándorhoz [VII:2/20] (s műveinek folytatójához: Fabricius-Kovács Ferenchez [IV:1/59], [III/16]) kapcsolódik, valahol az alkalmazott szociálpszichológia és a humanista pedagógiai gyakorlat határvidékén. Tartósabb amerikai tanulmányutam során látogattam meg Gerbner Györgyöt Philadelphióban, az Annenberg School of Communication nevű intézményben. Itt a kommunikáció már teljes mértékben az akkor is nagyüzemi jellegű tömegkommunikáció szolgálatában állt.

Hazatérve egymásra találtunk Szecskő Tamással, aki akkoriban a Magyar Rádió alá rendelt közönségutató szolgálatot irányította. Egy közös interdiszciplináris konferenciát rendeztünk, melynek anyagát együtt szerkesztettük kötetbe [V:1/3]. Ennek a tevékenységnek a folytatásaként létrejött az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontja, melynek rendszeresen ülésező tudományos tanácsában éveken át nagyon sokat tanultam. Ez a központ mintaszerű munkát végzett az alkalmazott kutatási és fejlesztési tevékenységével együtt (a) a megtalálható magyar szakembereknek az összegyűjtésében, (b) valamint a legfontosabb nemzetközi szakirodalomnak a közzétételében is.

Ezt a korszerűsített kommunikációs szemléletet igyekeztem – másokkal együtt – érvényesíteni a hetvenes években az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága és egyéb szervezetek által folytatott oktatás-korszerűsítési munkálatokban (lásd fentebb): ez volt a „nyelvi és kommunikációs nevelés” szemlélete. A nyelvi neveléssel kapcsolatos írásaimban mind a mai napig jelen van ez az aspektus. (S nagy örömömre szolgál, hogy lassanként ez már pedagógiai közhellyé vált.)

A nyolcvanas években Pécsen az „egységes tanárképzés kísérletében” [III/27], [VII:3/8] – Horányi Özsébbel együtt – bevezettük a Kommunikációt valamennyi tanárjelölt számára kötelező tantárgyként. (Az utolsó 15 évben a kötelező tárgyak viszszaszorultak, s ezáltal ez a vívmány elenyészett.)

Pécsen más is történt ezen a téren. Először a magyar szakon belül alakult ki kommunikációs specializáció, majd önálló egyetemi szakká vált. Ezzel együtt létrejött egy Kommunikációs Tanszék. Az elmúlt század utolsó éveiben pedig a Nyelvtudományi Doktori Iskolán belül egy Kommunikációs Doktori Program kezdte el a működését. Ezekben a történetekben részt vettem, s helyel-közzel ez tükröződik a publikációimban is. Nagyon sokat tanultam nyelvészként ebből a tevékenységből; nyilvánvaló lett számomra: amellet, hogy a nyelvészetet társas tevékenységnek fogom fel (sok más kollegámmal együtt), kommunikációs keretek nélkül „in vivo” nem értékelhető a nyelvi üzenet. Valamennyi fizikai formája, s valamennyi emberi érzékszerv szükséges ehhez (ezek közül is én elsősorban a vizuális kommunikációs szemponttal gazdagod-

tam). A kommunikációs tényezőt néhány egyéb írásomban is felhasználtam [III/23], [III/35], [IV:1/17], [IV:1/21–22], [IV:1/46], [IV:1/70], [VI/53], [VII:5/23], [VII:6/11] és [VII:6/21].

Néhány év óta részt veszek a Zsigmond Király Főiskolán működő kommunikáció szak munkájában. Három kurzusom van: egy-egy nyelvészeti és szemiotikai bevezetés, valamint egy kommunikációs szeminárium. (Részben ezzel összefüggésben az üzleti kommunikáció elemeit is megismertem, s ennek alapján régebbi szaknyelvi jellegű tevékenységem is gyakorlati keretet kapott.)

Ennek a résznek több tanulsága van a számomra. (a) Az alkalmazott nyelvészet számára ma már elkerülhetetlenül szükséges a kommunikációs keret. (b) A kommunikációkutatás elméleti részének interdiszciplináris kutatásában szükség van nyelvészetre és nyelvészekre. (c) A szaknyelv témakörét ma már előnyösebbnek látszik szakmai kommunikációként kezelni. (d) Valamennyi – „college” szintű – felsőoktatási hallgató számára szükség volna általános és szakmája szerint speciális kommunikációs képzésre. (e) A kommunikáció szakos hallgatók számára szükséges egy olyan tantárgy, amelyben az elméleti és alkalmazott nyelvészetbe kapnak betekintést.

5.8. Az „egyebek” maradéka

Itt voltaképpen azok a – többé-kevésbé – tudományos írásaim kerülnének sorra, amelyek nem voltak besorolhatók eddig egyetlen csoportba sem. Magának a besorolásnak nem tulajdonítok nagy fontosságot, mivel axiomatikus föltevés az, hogy az innováció definíciószerűen interdiszciplináris. (Természetesen ez nem jelenti az újításra nem törekvő tudományos munka – vagy egyáltalában: emberi tevékenység – megbecsülésének, tiszteletének a hiányát.)

Ezen összefoglalás keretében annak sincs jelentősége, hogy ebbe a sokszorosan „maradék” csoportba főleg nyelvvel kapcsolatos témák kerülnek be, hisz ezek valamilyen módon – az én fejemben – összekapcsolódnak a szigorúbban vett nyelvészeti témákkal. Megjegyzem, hogy számomra is tanulságos gyakorlat ennek a csoportnak a kiszemelgetése írásaim bibliográfiájából.

Még ezen a sokszorosan maradék-csoporton belül is lehetséges valamilyen csoportosítási kísérlet. Néhány tétel a fonológiai érdeklődésemnek általános hangtani mellékterméke. Elsősorban *A nyelv hangdomíniuma* kötet társ-szerkesztése az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* sorozatán belül [V:2/1] és [V:1/10], továbbá a *Papers in Interdisciplinary Speech Research* társszerkesztése [V:1/7], néhány előadás, illetőleg rövid írás [IV:1/42], [VII:3/2], ezenkívül több – valamilyen módon ide kapcsolódó – recenzió: [VI/2], [VI/13], [VI/19], [VI/42], [VI/49].

Egyes – számomra kedves – írásokat nem tudtam besorolni rovatokba: [VII:1/13], [VII:5/12], [VII:5/21].

Továbbá néhány nem nyelvészeti írás: az etnológiáról [VI/39], a gyógypedagógia és a közoktatás fejlesztéséről [VII:3/6], a vidéki városok „szellemi urbanizációjáról” [VII:6/8], a társadalomtudományi műveltségről [VII:6/10], amelyek szerepelnek a bibliográfiámban.

Végül megemlítem, hogy sok egyéb recenziót írtam, amelyek között a következőkre még nem utaltam: [VI/3–6], [VI/8], [VI/10], [VI/14–15], [VI/20–22], [VI/24], [VI/34], [VI/44], [VI/46] és [VI/54].

Ezekén felül is maradtak kisebb és nagyobb közleményeim, elő- és utószavaim, hozzászólásaim, egyéb szerzői és szerkesztői tételeim, amely feladatokat igyekeztem elvégezni. Ez olyan meg gondolások alapján történt, hogy a nyelvészeti kérdésekben tőlem kért hozzájárulások és segítség mind része a hasznos nyelvészet szélesebben értelmezett körének.

6. Záró fejezet

Ebben a záró fejezetben a megelőző fejezetek és alfejezetek összekapcsolásában próbálok segíteni az olvasónak. Emellett eddigi munkásságom bizonyos tanulságainak összegezésére törekszem.

6.1. *Technikai problémák a részek összekapcsolásában*

A legnagyobb problémát az összefoglalás lineáris szerkezetének kialakítása jelentette, hisz az én munkásságomban voltaképpen több téma és feladat párhuzamosan futott, akár csak generációm néhány más tagjának esetében. Tehát a rovatolást, kérem, ne vegye túlságosan komolyan az olvasó. Ez ugyanis részben a mélyben alatta húzódó szakmai és nem szakmai történelemtől függ. A szerkezetnek tehát nincs saját tudományelméleti státusa; feladat van: az, hogy orientáljon egy korszak tudománytörténetének – kénytelenségből kivágott – metszetén belül.

Tudatában vagyok továbbá annak is, hogy az a fajta hivatkozási rendszerem, amelyben saját műveimre a bibliográfiámban levő tételszámmal hivatkozok, nem könnyíti meg az egész összefoglalás részletes elbírálását. Egyes tételekre több helyen is kénytelen voltam hivatkozni; más tételekre pedig csak a maradékok között tudtam helyet szorítani. A jelen – extenzív jellegű – összefoglalásban elkerülhetetlen, hogy egyes bibliográfiai tételek több összefüggésben is előkerüljenek.

Mivel pedig az összefoglalás végén közölt bibliográfiámat – nemcsak technikai értelemben – a jelen mű részének tekintem, az egyes számszerű utalások alapjául szolgáló bibliográfiai tételek címe stb. rendelkezésre áll; ezek mögött pedig elérhetőek maguk a hivatkozott írások.

6.2. *„Konklúzió” és tanulságok*

Az összefoglaló elkészítése számomra nagyon tanulságos volt. Arra, természetesen, nem vállalkozhattam, hogy újraolvassam mindazt, amit eddig írtam. Az alapszövegnek az ellátása – saját s másoktól származó – bibliográfiai utalásokkal felidézett több olyan mozzanatot munkásságomból, amelyre eddig nem gondoltam. Nyilvánvalóvá vált, hogy tevékenységemnek rovatokba (fejezetekbe, alfejezetekbe) osztása olyan kénytelen megoldás, amelyből számomra kiderült, hogy nagyon sok írásomat több rovatba is be lehetne osztani. Az is kiderült számomra, hogy néhány elgondolás egyszerűen csak feltűnt a munkásságomban, aztán – ahol csak lehetett – ismét megjelent.

Itt jegyzem meg, hogy sokat tanultam mind a négy velem folytatott interjú kérdéseiből [F/1–4], amelyek révén szembekerültem külső szempontokkal. Hivatkozási listám (most, első ízben történt) összeállítása során észleltem, hogy több művemem számon tartanak a kollégák: elsősorban a Magyarországon, magyar nyelven és központi fórumokon megjelenteket. Ezen hivatkozások nagy részben semlegesek, illetve pozitívak; meglepően kis arányban tekinthetők negatívnak. (Sajnos, nem volt lehetőségem arra,

hogy sokkal több belföldi és külföldi publikációs fórum visszajelzéseinek szisztematikus összegyűjtésére vállalkozzak.)

A továbbiakban ennél a pontnál kénytelen vagyok félig kilépni a vállalt szerepemből. Részint retrospektív megállapításokat kockáztatok meg arról a közegről, amelyben az elmúlt mintegy fél évszázadban működtem, részint pedig mindazzal kapcsolatban, amivel megpróbáltam hozzájárulni bizonyos változásokhoz. (Olyan kérdéseket nem teszek fel, hogy „mi lett volna”. S végképp nem tartom idevágónak annak megkérdezését, hogy én mi más lehettem volna/mi egyebet tehettem volna.) Egyáltalában nem vagyok biztos abban, hogy egy – többé-kevésbé befejezett – „életművet” annak kell véleményeznie, aki azt túlnyomó többségében egyedül (bizonyos esetekben szerzőtársakkal) létrehozta. Ez majd – esetleg – egy későbbi kor valamelyik tudománytörténésének lehet a feladata.

Az én kérdésem inkább arra irányul, hogy – fél évszázadnál hosszabbra nyúlt – tevékenységem tényleg hasznos volt-e a magyarországi nyelvészet és művelődés (beleértve az iskolát) számára. Ez összefügg azzal, hogy munkásságom elején kétségtelen volt: egy adott ország nyelvészete (mint társadalomtudományainak zöme) elsősorban a saját köre – társadalma, kultúrája, nyelvi közössége – számára produkál, illetve azt szolgálja. Ez nem zárja ki, hogy ettől a körtől eltérő – általános – célok, értékek jelenjenek meg szinte az első pillanattól egy magyarországi nyelvész számára. Az elmélet súlya – ahogy látom – azzal párhuzamosan növekedett, (a) ahogyan professzionizálódott a nyelvvel való foglalkozás, s (b) ahogyan közvetlenül elérhetővé váltak a nyelvtudomány (és más kapcsolódó diszciplínák) nemzetközi eredményei, illetve az ezen eredmények elérésében kiemelkedő szakemberekkel való személyes kontaktus. Időközben a nyelvre vonatkozó kutatások, azok – nyomtatott és nem nyomtatott – eredményeinek mennyisége legalább két nagyságrenddel megnőtt.

Nyilvánvalóvá vált, hogy az ötvenes-hatvanas évekig lehetséges „nyelvészeti polihisztorságnak” elmúlt az ideje (egy-két erre specializálódott műhelynek a kivételével). Úgy kellett fenntartanom az egyetemes érdeklődésemet, hogy (a) megtartottam a tudománytörténetileg biztosnak tekinthető alapokat, (b) de ezen belül fokozatosan szűkítettem a saját tevékenységi körömet (először a kutatásban, majd a felsőoktatásban); (c) s még ilyen körülmények közepette is törekedtem viszonylagos újításokra, (d) valamint olyan – időbeli, illetve tematikai – áttekintések elkészítésére, amelyekre megszorodott tapasztalataim alapján vállalkozhattam. Így váltam eldöntő mértékben alkalmazott nyelvészé.

Nem szeretnék kitérni sem a szintézis, sem a konklúzió kérdése elől. Ilyeneket keresve szoktak kérdezni, ha megnő az ember éveinek száma. A szintézisre azt tudom válaszolni, hogy az nemcsak (új tartalmú vagy régebbi tartalmakat összefoglaló) vastag könyvekben tárgyasulhat, hanem (új tartalmú vagy régebbieket továbbfejlesztő) tanulmányok készítésében, kötetek és folyóiratok szerkesztésében, felsőoktatási és tudományszervezői munka eredményeként is. A „szintézis” voltaképpen úgy jött létre bennem, hogy azt mások számára is igyekeztem közvetíteni. (Sporthasonlaltal élve: nem kell mindenkinek „marathoni futó”-nak lenni, szükség van „dekatonisták”-ra és azok edzőire is.)

Arra már fõntebb céloztam, hogy egy szakember munkásságának mérlegelésében – úgy gondolom – nem feltétlenül a világméreteken első, eredeti újítások számítanak. Ha ilyenek vannak, akkor azok nagyon számítanak, s hadd hangsúlyozzam, ezeknek

megléte vagy hiánya nem függ egy adott ország lakóinak számától, illetve az ország földrajzi fekvésétől. Viszont a tudományos produkció egésze és annak több jellegzetessége nagyon is függ egy adott korszak tudományos életének szerkezetétől, nyilvánosságától, szakirodalommal való ellátásától, a korlátozás nélküli megvitatás lehetőségeitől, valamint a tudományoknak általában, egyes tudományoknak pedig különösen meglévő hagyományaitól: szakember-ellátottságától és értékviszonyaitól. (Ehelyütt nem kívánok kitérni arra a tudománytörténeti helyzetre, hogy félig-meddig szembeűjő szélben ki hogyan tudott vitorlázni vagy egyéb módokon reagálni a körülményeire.)

Végül, ha ebben az esetben – az én esetemben – a *konklúziót* helyettesíthetjük a *tanulmány* (franciául: *la morale*) kategóriájával, akkor – a szokásosnál tovább tartó – tevékenységem egészében illet kettőt vagy hármat találok: (a) az egyik etikai jellegű: igyekeztem megoldozni a fizetésemért; (b) a másik tudányszociológiai jellegű: arra törekedtem, hogy amit végzek, az valamilyen módon hasznos legyen (elsősorban azon közösség tagjainak, ahova én is tartozom). (Ehhez képest a harmadik már szinte magánügy: (c) közben – legtöbbször – nagyon élveztem a munkát, s ezt az érzésemet igyekeztem továbbadni a következő nemzedékeknek is.)

6.3. Az összefoglalás fő szövegében történt egyéb utalások

Az itt következő betűrendes listában csak azok a személyek, intézmények vagy periodikák találhatóak külön tételként, akik vagy amelyek megjelentek az összefoglalás fő szövegében. Személyek esetében törekedtem a születési (s halálozási) évszámot megadni, valamint röviden utalni a tevékenységi körre és nemzetiségre. A periodikák esetében a kiadás helye szerepel. A szervezetek esetében rövidítés formájában elterjedt nevük feloldása, illetve bizonyos további információk olvashatók.

Két esetben találhatóak – egyes szerzőkhöz rendelt – könyvcímek: (a) a Gondolat Kiadó által kiadott nyelvtudományi-szemiotikai sorozat esetében, (b) egyes alkalmazott nyelvészeti művek esetében. Azon tételek után szerepel szögletes zárójeles utalás a saját válogatott bibliográfiámra, amelyekről külön is írtam.

(A fenti – technikai jellegű – vonatkozásokon túl ennek a listának nincs semmilyen egyéb funkciója.)

AIMAV = Association Internationale pour la Communication Interculturelle, brüsszeli székhelyű nemzetközi társaság

Antal László (1930–1993), magyarországi, majd amerikai nyelvész, vö. [VII:2/26]

Apreszjan, Ju. D. (1931–), oroszországi nyelvész, *A modern strukturális nyelvészet elmélete és módszerei*. 1971, Gondolat. 320 p.

Arany A. László (1909–1967), szlovákiai magyar nyelvész, vö. [VII:2/8]

Arany János (1817–1882), költő és filológus, vö. [IV:1/14]

Ábrahám Samu (1928–), romániai, majd amerikai nyelvész

Általános Nyelvészeti Tanulmányok című sorozat (1963–, MTA Nyelvtudományi Intézet kiadásában, vö. [V:2/1])

Balázs János (1914–1989), magyarországi magyar nyelvész

Bárczi Géza (1894–1975), magyarországi magyar nyelvész és romanista, vö. [III/43]

Benkő Loránd (1921–2011), magyarországi magyar nyelvész

Bodolay Géza (1923–2004), magyarországi magyar irodalomtörténész és filológus

- Bollobás Enikő (1952–), magyarországi amerikanista filológus, a FINYEKÖ tagja
- Brassai Sámuel (1797–1897), magyarországi polihisztor és nyelvész, vö. [IV:2/17]
- Brunner Aurélné (1908–1977), az MTA Nyelvtudományi Intézetének adminisztratív munkatársa, vö. [IV:2/11]
- Computational Linguistics* [majd: *Computational Linguistics and Computer Languages*] című periodika (Budapest), vö. [V:4/5]
- Chomsky, Noam (1928–), amerikai nyelvész és politológus, vö. [VI:35]
- Comenius, Jan Amos (1592–1670), csehországi polihisztor és pedagógus, vö. [III/41]
- Deme László (1921–2011), magyarországi magyar nyelvész
- Dezső László (1927–2016), magyarországi, majd olaszországi nyelvész
- EBESZ = Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet [angol rövidítése: OSCE], vö. [I/5]; [I/6]
- Eckhardt Sándor (1890–1969), magyarországi irodalomtörténész és filológus, vö. [IV:1/89]; [VII:2/6]
- Fabricius-Kovács Ferenc (1919–1977), magyarországi nyelvész, vö. [III/16]; [V:1/59]
- Fant, Gunnar (1919–2009), svédországi akusztikakutató
- Fédération Internationale des Professeurs de Langues Vivantes [FIPLV], vö. [I/3]
- Ferenczy Géza (1901–1974), magyarországi filológus
- Fiatalkorú Nyelvészek Munkaközössége [rövidítve: FINYEKÖ]: „Nyelvtudomány és anyanyelvi oktatás.” In: *Magyar Nyelvőr* 1972, pp. 442–451. A megjelent írást a következők jegyezték: Bánréti Zoltán, Füredi Mihály, Kenesei István, Komlós András, Mártonfi Ferenc, Pap Mária és Radics Katalin. Mellettük a FINYEKÖ tagjai voltak a következők is: Bollobás Enikő, Heller Mária, Pléh Csaba, Réger Zita, Rohonci Katalin, Szabolcsi Anna, Terts István és Tóth Pál.
- Fodor István (1920–2012), magyarországi, majd németországi nyelvész, *Mire jó a nyelvtudomány?* 1968. Gondolat. 398 p. (2. átd., bőv. kiadás: 2001. Balassi. 369 p.)
- Fónagy Iván (1920–2005), magyarországi, majd franciaországi nyelvész és fonetikus, vö. [VII:2/27]
- Freire, Paulo (1929–1997), brazil nevelésszociológus
- Frey Tamás (1927–1977), magyarországi matematikus
- Fülei-Szántó Endre (1924–1995), magyarországi filológus és alkalmazott nyelvész
- Füredi Mihály (1947–), magyarországi nyelvész és informatikus, a FINYEKÖ tagja
- Gáldi László (1910–1974), magyarországi nyelvész és romanista, vö. [VI/9]; [VII:2/18]
- Geleji Katona István (1589–1649), erdélyi református püspök és nyelvész
- Gerbner, George [György] (1919–2005), (magyar származású) amerikai kommunikációkutató
- Gombocz Zoltán (1877–1935), magyarországi magyar nyelvész, vö. [III/43]
- Halle, Morris (1923–1992), amerikai nyelvész
- Hankiss János (1893–1959), magyarországi irodalomtörténész és kultúrpolitikus, vö. [VII:2/13]
- Harris, Z.S. (1909–1992), amerikai nyelvész
- Hegedüs Lajos (1908–1958), magyarországi fonetikus, vö. [VII:2/2]
- Hell György (1921–), magyarországi alkalmazott nyelvész
- Heller Mária (1951–), magyarországi szociológus és kommunikációkutató, a FINYEKÖ tagja

- Herman József (1924–2005), magyarországi romanista és általános nyelvész
- Horányi Özséb (1942–), magyarországi kommunikációkutató és szemiotikus, vö. [F/2]
Hungarológiai Értesítő című periodika (Budapest), vö. [V:4/8]
Hungarológia Oktatása című periodika (Budapest)
Hungarológiai Évkönyv (Pécs), vö. [V:4/7]
- Hutterer Miklós [Claus-Jürgen Hutterer] (1930–1997), magyarországi, majd ausztriai nyelvész, germanista, vö. [VII:2/21]
- Jakobson, Roman (1896–1982), oroszországi, csehszlovákiai, majd amerikai nyelvész és szemiotikus, vö. [V:1/4]; [V:1/24]
- Juhász Jenő (1893–1960), magyarországi finnugrista nyelvész, vö. [VII:2/3]
- Kalmár László (1905–1976), magyarországi matematikus és logikakutató, vö. [V:1/9]
- Karácsony Sándor (1891–1952), magyarországi pedagógiakutató, vö. [VII:2/20]
- Kenesei István (1947–), magyarországi nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Kiefer Ferenc (1931–), magyarországi általános nyelvész és germanista, vö. [VI:2/19]
- Kniezsa István (1898–1965), magyarországi magyar nyelvész és szlavista, vö. [VII:2/4]
- Komlósy András (1946–), magyarországi nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Laziczius Gyula (1896–1957), magyarországi általános nyelvész, vö. [VI:37]; [VII:2/16]
- Lengyel Zsolt (1944–), magyarországi alkalmazott nyelvész és pszicholingvista, vö. [VII:2/22]
- LINGUAPAX, az UNESCO keretében létrehozott nemzetközi bizottság a nyelvi nevelés és a békére való nevelés támogatására
- Lotman, Ju. (1922–1993), észtországi orosz irodalomkutató és szemiotikus, *Szöveg, modell, típus.* 1973, Gondolat. 408 p.
- Lotz János [John Lotz] (1913–1973), amerikai magyar nyelvész, vö. [V/17]; [VII:2/9], [VII:2/28]
- Lőrincze Lajos (1915–1995), magyarországi magyar nyelvész
Magyar Nyelv című folyóirat (Budapest)
Magyar Nyelvőr című folyóirat (Budapest), vö. [V:3/1]
Magyarosan című folyóirat (Budapest)
- Marcus, Solomon (1925–2016), romániai matematikus és matematikai nyelvész,
A nyelvi szépség matematikája. 1977, Gondolat. 398 p.
- Mártonfi Ferenc (1945–1991), magyarországi orientalista nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Marx György-féle integrált természettudományos oktatás: Marx György (1927–2002)
magyarországi fizikus és a természettudományos oktatás fejlesztője által kidolgozott modell
- Modern Nyelvoktatás* [régi] című periodika (Budapest), vö. [V:3/2]
Modern Nyelvoktatás [új] című folyóirat (Budapest), vö. [V:3/3]
- Nagy J. Béla (1884–1967), magyarországi magyar filológus, *Magyar nyelvkönyv a gimnáziumok és leánygimnáziumok VII–VIII. oszt. számára.* 1946. Franklin. 103 p.
- Nyelvtudományi Intézet Közleményei* című periodika (Budapest)
Nyelvtudományi Közlemények című folyóirat (Budapest)
- Ondruš, Pavel (1919–1980), szlovákiai szlovák nyelvész
Orbis című nemzetközi dialektológiai folyóirat (Louvain, 1952–)
- Pais Dezső (1886–1973), magyarországi magyar nyelvész, vö. [III/43]

- Pap Mária (1942–), magyarországi nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Papp Ferenc (1930–2001), magyarországi szlavista és alkalmazott nyelvész; *Alkalmazott Nyelvtudomány*. 1989, Akadémiai K. 35 p. (*Értekezések, emlékezések* [című akadémiai sorozat]); *Könyv az orosz nyelvről*. 1979, Gondolat. 476 p.
- Papp László (1924–1996), magyarországi magyar nyelvész
- PEN Club, a költők [poets], esszéisták [essayists] és regényírók [novelists] nemzeti szervezeteinek világméretű hálózata
- Petőfi S. János (1931–2013) magyarországi, majd olaszországi szövegkutató
- Pléh Csaba (1945–) magyarországi pszichológus és nyelvész
- Pop, Sever (1901–1961), romániai, majd belgiumi dialektológus
- Punya Sloka, Ray [nem állapíthatók meg születésének adatai], amerikai, majd indiai nyelvész, vö. [VI/25]
- Radics Katalin (1947–), magyarországi nyelvész, majd amerikai könyvtáros, a FINYEKÖ tagja
- Réger Zita (1944–2000), magyarországi szociolingvista és pszicholingvista, a FINYEKÖ tagja
- Rohonci Katalin (1952–), magyarországi nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Rosetti, Alexandru (1895–1990), romániai nyelvész, romanista, vö. [III/33]
- Rubinyi Mózes (1881–1965), magyarországi magyar nyelvész és filológus, vö. [VII:2/1]; [VII:2/5]
- Ruzsiczky Éva (1928–2010), magyarországi magyar nyelvész
- Sajnovics János (1733–1785), magyarországi csillagász és filológus
- Sapir, Edward (1884–1939), amerikai nyelvész és kulturális antropológus; magyar nyelvű műve: *Az ember és a nyelv*. Válogatta, fordította és az utószót írta Fabricius-Kovács Ferenc. 1971, Gondolat. 276 p.
- Saussure, Ferdinand de (1857–1913), svájci általános nyelvész: *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. 1967, Gondolat. 305 p. (Második kiadása: 1997, Corvina. 395 p.)
- Sebeok, Thomas A. [Sebők Tamás] (1920–2000), amerikai magyar nyelvész és szemiotikus, (szerk.). *Portraits of Linguists. A Biographical Source Book for the History of Western Linguistics 1776–1963*. Bloomington – London, 1966. Indiana University Press. xv+580, vii+605 p.
- Simon Józsefné [Tudóssy Margit] (1913–2001), magyarországi filológus, nyelvtanár és tudományszervező
- Simonyi Zsigmond (1853–1919), magyarországi magyar nyelvész, vö. [VII:5/21]
- Sipőczy Győző (1924–1996), magyarországi nyelvtanár és alkalmazott nyelvész *Somogyi Néplap* című napilap (Kaposvár)
- Steinitz, Wolfgang (1905–1967), németországi finnugor nyelvész, vö. [VII:2/7]
- Studia Contrastiva* (= *Studia comparationis linguae hungaricae*), magyarországi összevető nyelvészeti sorozat (Budapest), vö. [V:2/2]
- Szabó Dénes (1913–1994), magyarországi magyar nyelvész
- Szabolcsi Anna (1953–), magyarországi, majd amerikai nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Szalai Sándor (1912–1983), magyarországi szociológus és filozófus
- Szecső Tamás (1933–1998), magyarországi kommunikációkutató
- Szelezsán János (1934–), magyarországi matematikus és informatikus

- Szende Aladár (1914–2003), magyarországi magyar nyelvész és nyelvpedagógus, vö. [VII:2/23]
- Szende Tamás (1940–2015), magyarországi magyar fonetikus és általános nyelvész, vö. [VII:2/24]
- Szentágothai János (1912–1994), magyarországi anatómus és agykutató, vö. [VII:2/25]; [VII:5/12]
- Szentgróti Árpádné (1923–1977), az MTA Nyelvtudományi Intézetének adminisztratív munkatársa, vö. [VII:2/11]
- Szűcs Tibor (1956–), magyarországi magyar nyelvész
- Tamács Lajos (1904–1984), magyarországi romanista nyelvész, vö. [VII:2/10]
- Telegdi Zsigmond (1909–1994), magyarországi általános nyelvész és orientalista, vö. [VII:2/14]
- Temesi Mihály (1914–1988), magyarországi magyar nyelvész, *A magyar nyelvtudomány*. 1980, Gondolat. 408 p.
- Terts István (1948–), magyarországi magyar nyelvész, a FINYEKÖ tagja
- Tompa József (1905–1990), magyarországi magyar nyelvész
- Tóth József (1940–), magyarországi társadalomföldrajz-kutató
- Tóth Pál (1947–), magyarországi kommunikációkutató, a FINYEKÖ tagja
- UNESCO = United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, az Egyesült Nemzetek oktatási, tudományos és kulturális szakosított szervezete
- Varga [Vargha] Dénes (1928–2014), magyarországi matematikus és informatikus nyelvész
- Vekerdi László (1924–2009), magyarországi tudománytörténész
- Végh József (1912–1997), magyarországi magyar nyelvész, vö. [VII:2/15]
- Voigt Vilmos (1940–), magyarországi folklorista és szemiotikus
- Weinreich, Uriel (1906–1967), amerikai nyelvész
- Zsilka János (1930–1999), magyarországi magyar nyelvész
- Zsirmunskij, V. M. (1891–1961), oroszországi nyelvész és poétikakutató, *Irodalom, poétika*. 1981, Gondolat. 539 p.
- Zsolnai József (1935–2011), magyarországi pedagógiai kutató és alkalmazott nyelvész, vö. [VII:2/22]; [VII:6/26]